

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Πολιτιστικό πρόγραμμα

Τοπική Ιστορία

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ – ΔΟΔΟΥΤΖΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ – ΜΟΥΣΙΚΟΣ

ΚΑΒΑΛΑ 2015

ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

«ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ»

Α. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Διαδικασίες υλοποίησης του προγράμματος

Θέμα που έχει άμεση σχέση με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των παιδιών. Προτάθηκε από τους ίδιους τους μαθητές. Έχει κοινωνικό, ιστορικό, πολιτισμικό, περιβαλλοντικό χαρακτήρα. Προσφέρει δυνατότητα ανοίγματος του σχολείου στην κοινότητα λόγω του τοπικού του χαρακτήρα. Φέρνει το μαθητή σ' επαφή με το βυζαντινό πολιτισμό μέσω της αρχιτεκτονικής, ζωγραφικής, μουσικής, καθημερινές συνήθειες, ήθη και έθιμα κ. α.

Καθορισμός των στόχων του προγράμματος

- Να κατανοήσουν ότι το Βυζάντιο αποτελεί το μεσαιωνικό κράτος του Ελληνισμού.
- Να αναγνωρίσουν το Βυζαντινό πολιτισμό ως **συνέχεια** του αρχαίου ελληνικού και να εκτιμήσουν την προσφορά του στη διάσωσή του όπως και ότι ο σημερινός μας πολιτισμός έχει τις ρίζες του και στους δυο προηγούμενους.
- Να γνωρίσουν στοιχεία από τη **ζωή των Βυζαντινών** στο σχολείο, στο σπίτι, στην εργασία, στις γιορτές και άλλες εκδηλώσεις τους και να τα συσχετίσουν με τη σημερινή αλλά και παλαιότερες εποχές, ώστε να αντιληφθούν τη συνέχεια της ζωής του λαού μας από παλιά ως σήμερα.
- Να συσχετίσουν την **εκπαίδευση** με τη σημερινή εποχή (θέση και ρόλος της γυναίκας).
- Να γνωρίσουν στοιχεία **αρχιτεκτονικής** και **ζωγραφικής** των Βυζαντινών ναών και να αναγνωρίσουν την **Αγία Σοφία** ως παγκόσμιο μνημείο τέχνης και κέντρο της θρησκευτικής και εθνικής ζωής των Βυζαντινών.
- Να ανασυνθέσουν στοιχεία των επιμέρους ενοτήτων μέσω της **εικαστικής έκφρασης** και **μουσικής δημιουργίας**.

- Καλλιέργεια κριτικής σκέψης, πνεύμα άμιλλας και συνεργασίας.

Διαθεματική προσέγγιση

Σύνδεση του μαθήματος με τα μαθήματα:

- ♦ **Ιστορία** (ένταξη πληροφοριών σε ιστορικό πλαίσιο)
- ♦ **Θρησκευτικά** (πληροφορίες για διαφορετικότητα θρησκειών, κατασκευή και αρχιτεκτονική θρησκευτικών μνημείων)
- ♦ **Γλώσσα** (παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου, εμπλουτισμός λεξιλογίου και καταγραφή στοιχείων)
- ♦ **Μαθηματικά** (μαθηματικές έννοιες, μέτρηση μήκους και επιφάνειας, υπολογισμός κόστους κ. α)
- ♦ **Γεωγραφία** (ένταξη πληροφοριών σε χωροχρονικό πλαίσιο)
- ♦ **Αισθητική Αγωγή** (ψηφιδωτό, κολάζ, ελεύθερο σχέδιο, ζωγραφική αγγείων, αγιογραφία, κατασκευή μακέτας κ. α)
- ♦ **Νέες τεχνολογίες** – Χρήση **ΤΠΕ** (Λογισμικά σχετικά με το βυζαντινό πολιτισμό , συλλογή πληροφοριών και εικόνων από το διαδίκτυο, εφημερίδα σε ηλεκτρονική μορφή, προβολή και ενημέρωση στην ιστοσελίδα του σχολείου)
- ♦ **Μουσική** (Βυζαντινή π. χ Ακάθιστος ύμνος)
- ♦ **Ξένες Γλώσσες** (Αγγλικά ,Γερμανικά, Τούρκικα)

Σχεδιασμός του προγράμματος - Μέθοδος

Οι μαθητές μέσα από καταιγιισμό ιδεών, εκφράζουν αυθόρμητα ιδέες σχετικά με το θέμα, οι οποίες καταγράφονται στον πίνακα αποκαλύπτοντας τις πολλαπλές πτυχές του θέματος (Σχέδιο εργασίας project). Στη συνέχεια με συζήτηση πλατιά και βαθιά οι μαθητές με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού χωρίζουν τα υποθέματα και χωρίζονται σε ομάδες εργασίας. Η ομαδοσυνεργατική μέθοδος είναι μια παιδαγωγική και διδακτική διαδικασία που δύναται να οδηγήσει στην ομαδοσυνεργατική μάθηση, δηλαδή στη διαδικασία ομαδικής μάθησης, στην οποία πραγματοποιούνται σημαντικές μαθησιακές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μαθητών. Στόχος είναι ο συνδυασμός επίσης και η εμπλοκή με τα ΤΠΕ ώστε να καταστεί εφικτή η βελτίωση της ποιότητας της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Υποθέματα

- ΓΛΩΣΣΑ, ΓΡΑΦΗ, ΠΑΙΔΕΙΑ
- ΘΘΙΜΑ , ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ
- ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ
- ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ
- ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ
- ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ-ΕΝΔΥΣΗ
- ΔΙΑΤΡΟΦΗ
- ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ
- ΨΗΦΙΔΩΤΑ
- ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
- ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Δραστηριότητες

- Δραματοποίηση - Θέατρο
- Παιχνίδια γνώσεων – παζλ – επιτραπέζια
- Χρήση Λογισμικών με βυζαντινά θέματα
- Εικαστικές δημιουργίες με διάφορες τεχνικές : κολάζ, ψηφιδωτό, πηλοπλαστική, ζωγραφική αγγείων, σκίτσο, κατασκευή μακέτας, βυζαντινή εικόνα-αγιογραφία κ. α
- Δημιουργία φωτογραφικής συλλογής
- Συλλογή - Παρουσίαση βιβλίων, κειμένων, ύμνων κ. α
- Ακρόαση και Χορωδία με ύμνους εκκλησιαστικής μουσικής
- Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Βυζαντινό μουσείο με θέμα « Όψεις της καθημερινής ζωής στην Παλαιοχριστιανική εποχή»
- «Ψηφίδες του Βυζαντίου» Πρόγραμμα Μελίνα
- Εκπαιδευτικό πρόγραμμα ΚΠΕ Φιλίππων « Παναγία μια γειτονιά, ένας κόσμος, χιλιάδες μυστικά»
- Πρόγραμμα «Κλικ στην πόλη» -Λεύκωμα με φωτογραφίες από τα Μνημεία της πόλης για τα 100 χρόνια της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης και της Καβάλας
- «Το κασελάκι του Αγιογράφου», « Γλώσσα και Γραφή» Μουσείο Μπενάκη
- Εκπαιδευτικές εκδρομές σε βυζαντινά μουσεία, μνημεία και ναούς της Θεσσαλονίκης και Καβάλας
- Τετραήμερη εκδρομή στην Κωνσταντινούπολη

Συλλογή Υλικού

- Πηγές
- Βιβλιοθήκες

- Διαδίκτυο
- Εφημερίδες
- Διαφάνειες, ολάντς, Video, χάρτες (εποπτικό υλικό)
- Περιοδικά
- Μουσεία
- Εκπαιδευτικά προγράμματα
- Λογισμικά – Cd-Rom
- Λογοτεχνικά βιβλία
- Εκπαιδευτικά βιβλία
- CD Βυζαντινής Μουσικής

Συνεργασία με άλλους φορείς

- ΑΠΘ Θεσσαλονίκης
- Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού
- Μουσείο Μπενάκη
- Διεύθυνση Αν. -Δυτ. Θεσ/νίκης και Καβάλας –
Υπεύθυνοι Πολιτιστικών Προγραμμάτων: Τερζιτάνου
Χ. ,Ραπασάνη Κ.και Παπάζογλου,Π
- Βυζαντινές Εκκλησίες
- Βυζαντινά και Ρωμαϊκά μνημεία
- ΚΠΕ Φιλίππων
- Κωνσταντινούπολη (Αγία Σοφία, Ζάππειο Σχολείο,
Μονή της Χώρας, Πατριαρχείο)

Β. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ – ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΠΟΘΕ- ΜΑΤΩΝ

❖ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Θέμα

Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο δεν ήταν υποχρεωτική. Σχολεία, δάσκαλοι και βιβλία ήταν συγκεντρωμένα στις πόλεις, όπου και εκεί απευθύνονταν σε μία μικρή μερίδα των ανθρώπων. Τα σχολεία ήταν ιδιωτικά ή εκκλησιαστικά, τα παιδιά πήγαιναν σ' αυτά σε ηλικία 6 έως οκτώ ετών και οι γονείς τους πλήρωναν τα δίδακτρα σε είδος ή χρήματα. Μάλιστα τα υψηλά δίδακτρα της ιδιωτικής διδασκαλίας την έκαναν απρόσιτη για τις περισσότερες οικογένειες των Βυζαντινών.

Τρεις ήταν οι βαθμίδες εκπαίδευσης του Βυζαντίου :

α) Η προπαιδεία

Αντιστοιχεί στο σημερινό δημοτικό και διαρκούσε 3 ως 4 χρόνια . Το βασικό(προπαιδεία) είχε 4 τάξεις:Στις δυο πρώτες οι μαθητές μάθαιναν να διαβάζουν, να γράφουν και να λογαριάζουν ενώ στις μεγαλύτερες μάθαιναν ορθογραφία, γραμματική, αριθμητική και ιστορίες από την Αγία Γραφή, τον Όμηρο και τους μύθους του Αισώπου. Στα εκκλησιαστικά σχολεία φοιτούσαν και ορφανά ή μαθητές από άλλες περιοχές δωρεάν.

Τα κορίτσια(από τον 11ο αιώνα και έπειτα άρχισαν το σχολείο) και αρκετά αγόρια δεν πήγαιναν σχολεία. Έμειναν στο σπίτι, βοηθούσαν στις δουλειές και τα διαπαιδαγωγούσαν οι γονείς και οι παππούδες τους. Όσα αγόρια δεν πήγαιναν σχολείο μάθαιναν τέχνες σε ειδικούς τεχνίτες.

Τα σχολεία στο Βυζάντιο δεν στεγάζονταν όπως σήμερα σε μεγάλα κτίρια με αυλές και πολλά παράθυρα. Ως αίθουσες διδασκαλίας χρησίμευαν δωμάτια στον περίβολο των εκκλησιών, σε νάρθηκες, όπως επίσης και σε οικήματα κοντά σε μοναστήρια. Στις αίθουσες δεν υπήρχαν θρανία. Υπήρχαν μόνο λίγες ξύλινες ψηλές καρέκλες, τις αναβάθρες, δηλαδή σκαμνάκια. Μερικές φορές τα σχολεία στεγάζονταν μέσα σε εκκλησίες ή μοναστήρια.

Οι μαθητές έγραφαν με στυλόν ή γραφείον, που είχε μυτερή ακίδα στο ένα άκρο ώστε τα γράμματα να χαράζονται εύκολα, και πεπλατυσμένη στο άλλο για να σβήνουν. Επίσης με κοντύλι κι έσβηναν με σφουγγάρι. Έγραφαν πάνω σε ξύλινες πινακίδες, τα σχεδάρια, σε παπύρους και περγαμηνές που τις κουβαλούσαν στον μάρσιπο, δηλαδή στην τσάντα τους

Πάνω στον πάπυρο και στην περγαμηνή έγραφαν με ένα ειδικά ξυσμένο καλάμι, το καλάμον, που το βουτούσαν σε μελάνι μαύρο συνήθως. Μαζί τους είχαν ένα μαχαιράκι για να ξύνουν τη μύτη του καλάμου που ήταν χαραγμένη κατά μήκος ώστε να συγκρατεί το μελάνι. Το χαρτί, αν και ήταν από παλιά γνωστό, άρχισε να χρησιμοποιείται ευρύτερα στο Βυζάντιο μόλις τον 11ο αιώνα και γρήγορα αντικατέστησε την περγαμηνή. Τα παιδιά πήγαιναν στα σχολείο με τα καθημερινά τους ρούχα και έτρωγαν το μεσημέρι εκεί. Μερικοί μαθητές ζούσαν στο σχολείο και άλλοι επέστρεφαν στα σπίτια τους. Ορισμένες φορές οι κακές καιρικές συνθήκες εμπόδιζαν τα παιδιά να πάνε σχολείο. Πολύ συχνές ήταν και οι τιμωρίες, μάλιστα τις περισσότερες φορές έβρισκαν σύμφωνους και τους γονείς που πίστευαν ότι οι σωματικές τιμωρίες ήταν ωφέλιμες για τα παιδιά τους. *"Ο μη δαρείς ου παιδεύεται"* έλεγαν τότε δηλαδή *"Οποιος δε δαρθεί δε μαθαίνει γράμματα"*

β) Η μέση εκπαίδευση ,η εγκύκλιος παιδεία

Το σχολείο του γραμματικού μαϊστρου του διδασκάλου (που ήταν ο διευθυντής και ο μοναδικός δάσκαλος του σχολείου)ξεκινούσε από την ηλικία των 10-12 ετών. Τέτοια σχολεία υπήρχαν στις περισσότερες πόλεις της αυτοκρατορίας. Διδάσκονταν τη γραμματική (ψυχή της σοφίας), τη ρητορική , τη φιλοσοφία , την αριθμητική , μουσική , γεωμετρία και αστρονομία .Τα δίδακτρα πληρώνονταν από τους μαθητές που στην Κων/πολη υπολογίζονταν ότι ήταν 200 ως 300 . Σε μερικές περιπτώσεις χρηματοδοτούνταν από την Εκκλησία, την πολιτεία. Οι δάσκαλοι των σχολείων αυτών ήταν μορφωμένοι και λαϊκοί. Η φοίτηση σε αυτό διαρκούσε 4 -5 χρόνια.

γ) Η ανώτερη εκπαίδευση

Ανώτερες σχολές υπήρχαν σε διάφορες πόλεις του κράτους όπως στην Κων/πολη , στην Αθήνα , στην Αλεξάνδρεια , στην Αντιόχεια όπου διδάσκονταν η ρητορική και η φιλοσοφια . Ξεχωριστή ακμή γνώρισε το Πανδιδακτήριο που ιδρύθηκε το 425 στα χρόνια του Θεοδοσίου του Β' του Μικρού. Εδώ εκτός απο τα νομικά διδάσκο-

νταν η ρητορική , η φιλοσοφία , η λατινική και η ελληνική γλώσσα . Όλοι οι καθηγητές ήταν Έλληνες .Φοιτητές έρχονταν απ' όλο το κράτος ακόμα και ξένοι .

Μετα τη λήξη της εικονομαχίας και στα χρόνια της Μακεδονικής δυναστείας, που ακολούθησαν, το Βυζάντιο γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη στα γράμματα και τις τέχνες. Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ' και ο θείος του Καίσαρας Βάρδας γύρω στο 860 αναδιοργάνωσαν το Πανδιδακτήριο , που είχε ιδρύσει ο Θεοδόσιος ο Β' και αναγνώρισαν επισήμως τη σχολή, με το τίτλο του Πανεπιστημίου της Κων/πολης , Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας,(ανάκτορο κτισμένο απο το Μέγα Κων/νο . Όταν μέρος του συγκροτήματος του «Ιερού Παλατιού»). Σ' αυτό διδάσκονταν η Γραμματική , η Φιλολογία , η Φιλοσοφία , η Ρητορική .Ο δάσκαλος και οι μαθητές κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας .

Στόχοι

- Να γνωρίζουν τις βαθμίδες και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης στο Βυζάντιο
- Να κατανοούν τον μη συστηματικό και ιδιωτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης των Βυζαντινών.
- Να γνωρίζουν την κρατική μέριμνα για την «ανώτατη»εκπαίδευση.
- Να συζητούν τη σημασία της βυζαντινής παιδείας για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Δραστηριότητες - Μέσα

- Δημιουργούν διάγραμμα με τις βαθμίδες της εκπαίδευσης στο Βυζάντιο (Λογισμικό Εννοιολογικής Χαρτογράφησης Inspiration).
- Συγκεντρώνουν πληροφορίες για τα μεγάλα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κωνσταντινούπολης (Πανδιδακτήριο, Σχολή της Μαгнаύρας, Πατριαρχική Σχολή).
- Επεξεργάζονται και αναλύουν το Ένθετο από τις Ψηφίδες του Βυζαντίου «Τότε που οι καλοί μαθητές αντιγράφανε».
- Γράφουν άρθρα στη σχολική εφημερίδα σχετικά με το βυζαντινό σχολείο και τη γραφή.

❖ Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Θέμα : Ο τύπος της μικρογράμματης γραφής από την εμφάνιση της (800 μ.Χ) θα κυριαρχήσει σε όλο τη βυζαντινή περίοδο και θα φτάσει εξελικτικά στις μέρες μας.

α	β	γ	δ	ε
α α α α	β β β β β	γ γ γ	δ δ δ	ε ε ε ε
ζ	η	θ	ι	κ
ζ ζ ζ ζ ζ	η η η η η	θ θ θ	ι ι ι	κ κ κ κ κ
λ	μ	ν	ξ	ο
λ λ λ λ λ	μ μ μ μ μ	ν ν ν ν ν	ξ ξ ξ ξ ξ	ο ο ο ο ο
π	ρ	σ	τ	υ
π π π π π	ρ ρ ρ ρ ρ	σ σ σ σ σ	τ τ τ τ τ	υ υ υ υ υ
φ	χ	ψ	ω	
φ φ φ φ φ	χ χ χ χ χ	ψ ψ ψ ψ ψ	ω ω ω ω ω	

www.glossesweb.com

Τα κεφαλαία γράμματα ήταν πιο απαιτητικά σε σχέση με τα μικρά, διότι είχαν πολλές γωνίες και γραμμές.

Έτσι οι χειρογράφοι από την βιασύνη τους συνέπτυξαν τα γράμματα και η γραφή αποκτούσε μια συνέχεια στην οποία δεν είχαν θέση τα κεφαλαία. Παρ'όλα αυτά, η μεγαλογράμματη εξακολουθούσε να γράφεται. Μεγάλοι λόγιοι της εποχής φρόντισαν να διασώσουν πολύτιμα χειρόγραφα, δημιουργώντας σχολές αντιγραφής, στις οποίες μεταχαρακτηρίζονταν διάφορα κείμενα που τους

ενδιέφεραν. Στη συνέχεια, παρατηρήθηκαν νέες τάσεις στην εξέλιξη της γραφής. Ορισμένα γράμματα μεταβάλλονται από μικρά σε κεφαλαία. Αυτή η μεικτή μικρογράμματη γραφή θα επικρατήσει. Παρουσιάζει δύο τύπους :

ή

Βυζαντινά Πρωτογράμματα

Στο Βυζάντιο μέχρι την ανακάλυψη της τυπογραφίας τα πατερικά κείμενα ήταν χειρόγραφα. Η διακόσμηση των χειρογράφων γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη. Λειτουργούσαν πολλά και σημαντικά βιβλιογραφικά εργαστήρια κυρίως στα μοναστήρια, όπου έγραφαν βιβλία και αντέγραφαν αρχαία κείμενα.

Η καλλιγράφηση ενός βιβλίου ή χειρογράφου ήταν ιδιαίτερα σημαντική και γινόταν από καλλιτέχνες καλλιγράφους που διακοσμούσαν τους τίτλους και τα πρωτογράμματα τα οποία σχεδίαζαν με λεπτομέρεια, φαντασία και πολλά αρμονικά ή αντίθετα χρώματα.

Σε ένα κείμενο συμμετείχαν οι χρυσογράφοι, οι οποίοι έγραφαν το κείμενο με χρυσό, οι ερυθρογράφοι, οι οποίοι έγραφαν με κόκκινο, και οι μικρογράφοι που σχεδίαζαν τις μικρογραφίες, τις οποίες τοποθετούσαν συνήθως στο περιθώριο του κειμένου ή τις διαμόρφωναν ως ολοσέλιδες. Παρίσταναν δε σκηνές από τη ζωή του Χριστού, των Αγίων, των Αυτοκρατόρων και πολεμικά γεγονότα.

Τα χρώματα που χρησιμοποιούν οι Βυζαντινοί για τη διακόσμηση των χειρογράφων ήταν πολλά. Το μελάνι για τα κείμενα ήταν συνήθως μαύρο και το έλεγαν γραφικόν μέλαν, ή μέλαν. Το παρασκεύαζαν από φυσικές ουσίες, από καπνιά ή αραβική γόμμα.

Για τη διακόσμηση των χειρογράφων, τη σχεδίαση των κοσμημάτων, και την καλλιγράφιση των πρωτογραμμάτων, οι καλλιτέχνες γραφείς, χρησιμοποιούσαν κόκκινη μελάνη προκειμένου να τραβήξουν την προσοχή του αναγνώστη.

Το πορφυρό ήταν κόκκινο χρώμα που παρασκευαζόταν από το κοχύλι πορφύρα. Το χρώμα αυτό ήταν εξαιρετικά ακριβό και το χρησιμοποιούσαν στα αυτοκρατορικά βιβλιογραφικά εργαστήρια για πολύτιμα χειρόγραφα.

Η χρήση του χρυσού γινόταν σε εξαιρετικές περιπτώσεις για τη γραφή των τίτλων και των πρωτογραμμάτων.

Άλλα μελάνια ήταν το κυανοπράσινο από οξείδιο του χαλκού, και το κίτρινο από το λουλούδι του κρόκου. Όλα τα χρώματα πριν τα χρησιμοποιήσουν τα διέλυαν σε φυτική γόμα (κόμμα) ή σε βρασμένο ρυζάλευρο.

Στόχοι

- Να συγκρίνουν την ομιλούμενη με τη γραπτή γλώσσα και τη μεγαλογράμματη με τη μικρογράμματη γραφή.
- Να γνωρίζουν ότι η βυζαντινή γλώσσα υπήρξε η γέφυρα ανάμεσα στην αρχαία και τη νέα ελληνική γλώσσα.
- Να γνωρίζουν τα είδη της βυζαντινής γραμματείας και τους σημαντικότερους εκπροσώπους της.
- Να αναγνωρίζουν τη συμβολή των Βυζαντινών στη διάσωση των κλασικών γραμμάτων και στη συνέχεια της ελληνικής πνευματικής παράδοσης.
- Να γνωρίζουν τους τομείς της επιστήμης που αναπτύχθηκαν στα χρόνια της αυτοκρατορίας.

Δραστηριότητες

- Συγκεντρώνουν πληροφορίες για σημαντικές προσωπικότητες των βυζαντινών γραμμάτων (Λέων ο Μαθηματικός, Φώτιος, Αρέθας, Μιχαήλ Ψελλός κ.α.)
- Πληκτρολογούν μία στροφή ακριτικού τραγουδιού με μικρά γράμματα και την ίδια στροφή με κεφαλαία και συνειδητοποιούν την οικονομία χώρου – υλικών της μικρογράμματης έναντι της μεγαλογράμματης γραφής.
- Αναζητούν ένα λόγιο βυζαντινό κείμενο, ακούν ένα ακριτικό τραγούδι και το βλέπουν γραμμένο. Συγκρίνουν τη γλώσσα στα δύο είδη και εντοπίζουν ποια είναι πιο κοντά στη σημερινή.
- Αναζητούν πληροφορίες για τη βυζαντινή γραφή και καταλήγουν σε συμπεράσματα για τη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας.
- Βρίσκουν λέξεις κλειδιά.
- Ζωγραφική/ γραφή σλαβικού αλφάβητου με διάφορα υλικά.
- Σύνταξη επιστολής προς αγιογράφο με χρήση αλφαβήτου της εποχής των Παλαιολόγων

Υλικό– Μέσα

- Εκπαιδευτικά προγράμματα Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού «Όψεις της καθημερινής ζωής στην παλαιοχριστιανική εποχή»
- Εκπαιδευτικό πρόγραμμα Μελίνα με τίτλο «Ψηφίδες του Βυζαντίου»
- Ο κόσμος του Βυζαντινού βιβλίου - Γραφή και Ανάγνωση στο Βυζάντιο Herbert Hunger

❖ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Έθιμα

Πολλά από τα έθιμα που υπήρχαν στη ζωή των Βυζαντινών ακολουθούσαν τον κύκλο της ζωής, από τη γέννηση ως τον θάνατο, και ήταν στενά συνδεδεμένα με τις θρησκευτικές παραδόσεις. Η γέννηση του παιδιού για μια οικογένεια στο Βυζάντιο ήταν ένα χαρμόσυνο γεγονός που συμπλήρωνε το γάμο. Για τις γυναίκες, που θεωρούνταν γενικά υπεύθυνες για τη γονιμότητα του ζευγαριού, ο γάμος και η τεκνοποίηση ισοδυναμούσαν με την επιτέλεση της κοινωνικής τους αποστολής

και με καταξίωση. Μετά το πέρας της λοχείας οι επισκέπτες που έρχονταν να συγχαρούν το ζευγάρι για την απόκτηση του παιδιού τους, εκτός από ευχές για ευτυχία και μακροβιότητα, προσέφεραν και δώρα, φρούτα, καρπούς και γλυκίσματα, ακόμη και νομίσματα, όταν είχαν καλή οικονομική κατάσταση. Η γέννηση γιορταζόταν συνήθως λίγο μετά με συμπόσια, χορούς και τραγούδια, ενώ και η γενέθλια μέρα γιορταζόταν με δώρα και καλέσματα. Κυρίως μετά τον 9ο αιώνα αμέσως μετά τη γέννηση, οι γονείς συνήθως αναζητούσαν πληροφορίες για το ωροσκόπιο και το μέλλον του παιδιού.

Τη γέννηση ακολουθούσε η βάπτισμα, η οποία στα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού γινόταν όταν οι ενδιαφερόμενοι έφταναν σε μεγάλη ηλικία, αφού προηγουμένως περνούσαν μια δοκιμαστική περίοδο κατήχησης. Σταδιακά, εξαιτίας του κινδύνου να πεθάνει κάποιο παιδί αβάπτιστο, καθιερώθηκε η ηλικία των τριών ετών ως κατάλληλη για το βάπτισμα, ενώ από τον 6ο αιώνα ορίστηκε ότι τα νήπια πρέπει να βαπτίζονται σαράντα μέρες από τη γέννησή τους, όταν τελειώσει η περίοδος της λοχείας της μητέρας και να μπορεί να παρευρίσκεται και εκείνη στο μυστήριο. Το μυστήριο της βάπτισης συνδυαζόταν και με τη διαδικασία της ονοματοδοσίας.

Αρχικά, οι γονείς προτιμούσαν να δίνουν στα παιδιά τους το όνομα των παππούδων, τα οποία ήταν ονόματα από την αρχαιότητα (εθνικά). Οι ιεράρχες όμως της εκκλησίας ήδη από τον 4ο αιώνα δεν το ενέκριναν και προέτρεπαν τους χριστιανούς να επιλέγουν ονόματα αγίων, αποστόλων ή μαρτύρων, ή ακόμα ονόματα που προέρχονταν από γιορτές ή από αρετές.

Σημαντική θέση στη ζωή των Βυζαντινών κατείχε και ο γάμος, ο οποίος αποτελούσε τον κορυφαίο θεσμό για τη ρύθμιση της συμβίωσης των δύο φύλων και τη νομιμοποίηση των φυσικών απογόνων των συζύγων. Για την Εκκλησία ο γάμος ήταν μυστήριο, στο οποίο ο άνδρας και η γυναίκα ευλογούνταν, ώστε να ζήσουν με ειρήνη και αμοιβαία αγάπη, κατ' απομίμηση της ιερής ένωσης του Χριστού με την Εκκλησία. Με τον γάμο οι άνδρες καταξιώνονταν, αφού πετύχαιναν τη συνέχιση της οικογένειάς τους, ενώ οι γυναίκες εκπλήρωναν την κοινωνική τους αποστολή, τη γέννηση παιδιών. Στο Βυζάντιο η νόμιμη

ηλικία γάμου για ένα κορίτσι ήταν τα δώδεκα χρόνια, ενώ για ένα αγόρι τα δεκατέσσερα, ηλικίες που σαφώς σχετίζονται με τη δυνατότητα τεκνοποίησης ή και με τη μεγάλη παιδική και νεανική θνησιμότητα. Οι γυναίκες δεν είχαν την ελευθερία να επιλέξουν τον σύζυγο που ήθελαν. Ο πατέρας, κατά τα ρωμαϊκά ήθη, ήταν αυτός που αποφάσιζε για τον σύζυγο της κόρης του και χωρίς τη συγκατάθεση του πατέρα δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί γάμος, σύμφωνα με την ιουστινιάνεια νομοθεσία.

Από την άλλη, ο θάνατος στο Βυζάντιο, όπως και στην Αρχαιότητα, δεν σήμαινε το τέλος της ζωής· ήταν απλά η θλιβερή στιγμή της μετάβασης από την επίγεια ζωή σε μια άλλη. Πολλά από τα έθιμα της τελευταίας και της ταφής στο Βυζάντιο ακολουθούνται μέχρι τις μέρες μας στην Ορθόδοξη Ανατολή. Καλύτερος θάνατος θεωρούνταν αυτός που συνέβαινε στο σπίτι με την οικογένεια συγκεντρωμένη γύρω από τον ετοιμοθάνατο, να του εκφράζει την αγάπη και τη συγγνώμη της, να ακούει τις τελευταίες του επιθυμίες και να δέχεται τις ευχές του. Σήμερα, ανασκαφές σε βυζαντινά κοιμητήρια αποκαλύπτουν πολλά έθιμα που σχετίζονται με την ταφή, τον τρόπο εκφοράς του νεκρού, τα είδη τάφων, τα αντικείμενα που συνόδευαν τους νεκρούς καθώς και τον τρόπο ενδυμασίας και την κόσμησή τους.

Επαγγέλματα

Η άσκηση των επαγγελμάτων κατά τη Βυζαντινή περίοδο ήταν ελεγχόμενη από το κράτος και οργανωμένη σε συντεχνίες. Τα χαρακτηριστικά και η λειτουργία κάθε συντεχνίας ορίζονταν σαφώς από τους νόμους και δεν ήταν επιτρεπτό να ανήκει κανείς σε δύο συντεχνίες συγχρόνως. Ορισμένοι επαγγελματίες υπόκεινταν σε περιορισμούς, όπως οι κεραμείς, που έπρεπε να χτίζουν τα καμίνια τους μακριά από κατοικημένη περιοχή και σε

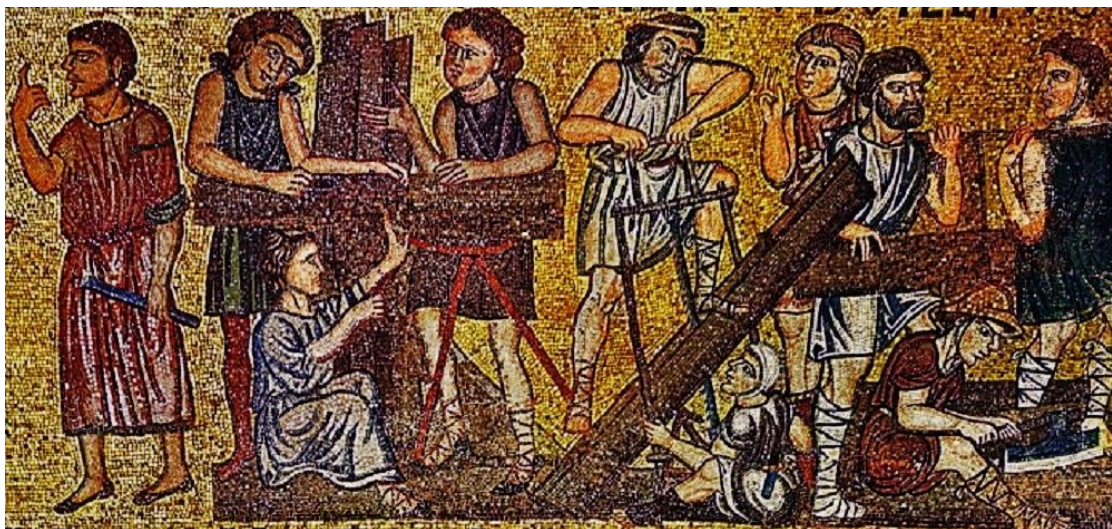
απόσταση το ένα από το άλλο. Το ίδιο ίσχυε για τους βυρσοδέψες και τους βαφείς.

Στις πόλεις βρίσκονταν τα εργαστήρια και τα εμπορικά. Κάθε συντεχνία διατηρούσε τα εργαστήρια ή τα μαγαζιά της σε συγκεκριμένη περιοχή της πόλης. Για παράδειγμα οι χαλκωματάδες της Θεσσαλονίκης είχαν τα καταστήματά τους κοντά στην Παναγία των Χαλκέων.

Ανάμεσα στα καταστήματα που λειτουργούσαν ήταν τα μαγκιπεία, οι φούρνοι δηλαδή, και τα σαρδαμαρεία, που έμοιαζαν με τα σημερινά παντοπωλεία. Κρέας και λαχανικά προμήθευαν στους κατοίκους ο μακελλάρης και ο λαχανοπώλης. Ένα πλήθος πλανόδιων μικροπωλητών, "οι γυρεύοντες", εξυπηρετούσε τις γυναίκες περνώντας έξω από τα σπίτια τους.

Με το χτίσιμο των σπιτιών ασχολούνταν οι οικοδόμοι, ο μαΐστωρ και οι μαθητές. Αυστηροί νόμοι που προέβλεπαν δεκαετή εγγύηση των κτιρίων εξασφάλιζαν τους ιδιοκτήτες από κακοτεχνίες. Υπήρχαν ακόμη οι διδάσκαλοι και οι γιατροί, καθώς επίσης και οι μυρεψοί, που πουλούσαν αρώματα και φάρμακα.

Οι εργαζόμενες γυναίκες ήταν, μεταξύ άλλων, υφάντριες, χορταρίνες, μάζευαν δηλαδή χόρτα, και πορικοπώλισσες, που πουλούσαν οπωροκηπευτικά, ή κουρίσσες που φρόντιζαν την κόμμωση των γυναικών και δούλευαν στα σπίτια και στα λουτρά.

Μοναστική ζωή

Τα μοναστήρια αποτελούν ξεχωριστή κατηγορία στην κοινωνική δομή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ο χώρος, όπου συγκεντρώνονται άνθρωποι που αρνιούνται τα εγκόσμια για να αφιερωθούν στο Θεό και να επιδιώξουν την αγνότητα της ψυχής τους, εξελίσσεται πολύ συχνά σε μια πολύπλοκη, ζωτική οικονομική και πολιτιστική μονάδα.

Στα οχυρωμένα σαν κάστρα μοναστήρια η ζωή των μοναχών περιστρέφεται μεταξύ του καθολικού (του κεντρικού ναού δηλαδή), των παρεκκλησιών και της βιβλιοθήκης. Γύρω από αυτά διαρθρώνονται τα περιφερικά κτίρια των κελλιών, της τράπεζας με το μαγκιπέιο (το φούρνο δηλαδή), της αποθήκης, του στάβλου και των διαφόρων εργαστηρίων.

Η οικονομική αυτοτέλεια εξασφαλίζεται από τις διάφορες δωρεές που προσφέρονται τόσο από τον αυτοκράτορα, όσο και από απλούς ανθρώπους που ζητούν ως αντάλλαγμα τις προσευχές των μοναχών για την σωτηρία της ψυχής τους.

Οι μοναχοί, άνδρες και γυναίκες, δέχονται την κουρά μετά από τριετή δοκιμαστική περίοδο και γίνονται πλήρη μέλη της αδελφότητας. Οι μοναχοί δεν τρώνε ποτέ κρέας, παρακολουθούν τουλάχιστον 6 ώρες την ημέρα τις διάφορες εκκλησιαστικές ακολουθίες και είναι όλοι υποχρεωμένοι να δουλεύουν. Εκτός από τις διοικητικές αρμοδιότητες, όπως ο δοχειάριος, ο χαρτοφύλαξ, και τις σχετικές με τις ακολουθίες αρμοδιότητες (καντηλανάφτης, πρωτοψάλτης), οι μοναχοί προσφέρουν και υπηρεσίες νοσοκόμου και ξενοδόχου στους συναδέλφους τους και στους επισκέπτες αντίστοιχα. Εκτός από εκείνους που ασχολούνται με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες, υπάρχουν και ειδικευμένοι στην αντιγραφή των χειρογράφων που φυλάσσονται στις βιβλιοθήκες των μεγάλων μονών καθώς και άλλοι που φιλοτεχνούν εικόνες.

Οι γενικές αρχές του οργανωμένου μοναχισμού καθορίστηκαν από τον Μέγα Βασίλειο. Παρ' όλα αυτά οι λεπτομέρειες της διοίκησης και της λειτουργίας κάθε μονής ορίζονται κάθε φορά από το μοναστηριακό "τυπικό", το νομικό δηλαδή κείμενο που συντάσσεται από τον κτήτορα της μονής και αποτελεί το καταστατικό της.

Διατροφή

Η οικογένεια της βυζαντινής περιόδου, όταν καθόταν για φαγητό γύρω από το στρωμένο με το μενσάλι τραπέζι, είχε μπροστά της διάφορα σκεύη για τις τροφές και τα ποτά. Γύρω γύρω, στα πόδια των συνδαιτημόνων, ακουμπούσε το μανδήλι, ένα ενιαίο και μακρύ ύφασμα που χρησίμευε για το σκούπισμα των χεριών.

Στη διατροφή των Βυζαντινών βασικό ρόλο είχαν το ψωμί, τα λαχανικά, τα όσπρια και τα δημητριακά, που τα μαγείρευαν με διάφορους τρόπους. Ο πιο συνηθισμένος τρόπος μαγειρείας ήταν το βράσιμο, όπως ειρωνικά μας αφήνει να καταλάβουμε και η βυζαντινή παροιμία "αργώ μαγείρω πάντα έκζεστα", δηλαδή "ο τεμπέλης μάγειρας όλα τα μαγειρεύει βραστά".

Οι Βυζαντινοί έτρωγαν επίσης πουλερικά, που υπήρχαν σχεδόν σε κάθε σπίτι, καθώς και αυγά, με τα οποία έφτιαχναν τα περίφημα σφουγγάτα, τις γνωστές μας ομελέτες, που αναφέρονται και από τον Θεόδωρο Πρόδρομο. Από το γάλα έφτιαχναν τυριά όπως το ανθότυρο, το βλάχικο και το κεφαλίτζιν.

Κρέας εξασφάλιζαν και με το κυνήγι, αγαπημένη απασχόληση των ανδρών που τους παρείχε συνάμα ευκαιρίες για προσωπική διάκριση. Κυνηγούσαν με σκυλιά και γεράκια. Δεν περιφρονούσαν όμως και άλλες μεθόδους όπως τις παγίδες, τα δίχτυα και τις ιξόβεργες.

Τα μεγαλύτερα ζώα αποτελούσαν ακριβότερη και λιγότερο διαδεδομένη τροφή. Τα χοιροσφάγια, που γίνονταν κάθε χειμώνα, προμήθευαν την οικογένεια με τα λουκάνικα, τα παστά και το μαγειρικό λίπος όλης της χρονιάς. Το αρνί ήταν προσιτό μόνο στα πιο ευκατάστατα νοικοκυριά. Σπανιότερα έτρωγαν οι Βυζαντινοί τα βοοειδή, μια και τα χρησιμοποιούσαν κυρίως για την καλλιέργεια των χωραφιών. Αγαπούσαν επίσης τα κάθε λογής ψάρια, φρέσκα ή παστά, και τα θαλασσινά.

Τα διάφορα κρασιά, για τα οποία φημιζόταν η Μακεδονία, καθώς και τα φρούτα, συνόδευαν τα τραπεζώματά τους μαζί με μελωμένα και σιροπιαστά γλυκά.

Τα γεύματα μπορούσαν να είναι απλά αλλά και εξαιρετικά πολύπλοκα και πλούσια, ανάλογα με την οικονομική κατάσταση κάθε οικογένειας. Εξάλλου, όπως και οι ίδιοι έλεγαν, καταλαβαίνει κανείς "από του γεύματος τον πίθον".

Ενδυμασία

Ο τρόπος που ντύθηκαν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες και η αριστοκρατία ήταν επηρεασμένος από την Ανατολή και μάλιστα από την Περσία. Ο λαός ακολούθησε, δημιουργώντας ένα επαρχιακό βυζαντινό στυλ, που έμελλε αργότερα να γοητεύσει τους Οθωμανούς κατακτητές, οι οποίοι κυριέυσαν μεν την Κωνσταντινούπολη (1453 μ.Χ.).

Για τα βυζαντινά ενδύματα υπάρχουν πάμπολλες αναφορές σε μεσαιωνικά κείμενα και χιλιάδες τοιχογραφίες σε εκκλησίες, όπου απεικονίζονται άγιοι, αλλά και λαϊκοί, να φορούν τις ενδυμασίες που ονομάζουμε βυζαντινές.

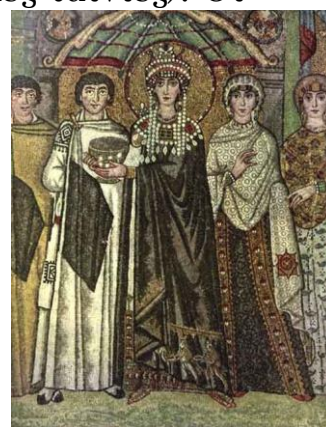
Οι οπτικές πληροφορίες συμπληρώνονται από μικρογραφίες σε κώδικες και άλλα εικονογραφημένα χειρόγραφα, καθώς και από φορητές εικόνες, όπου συχνά, πλην των αγίων, εικονίζονται και διάφοροι δωρητές. Το υλικό αυτό καλύπτει χρονικά μια μεγάλη περίοδο της βυζαντινής ιστορίας και γεωγραφικά έναν τεράστιο χώρο σε Δύση και Ανατολή.

Η ρωμαϊκή ενδυμασία αποτέλεσε βάση της βυζαντινής, που είχε εξαπλωθεί όχι μόνο στο γεωγραφικό χώρο επιρροής του

ελληνικού πολιτισμού, που είχε διευρύνει προς την ανατολή ο Μέγας Αλέξανδρος, αλλά και πιο βόρεια, δυτικά και νότια. Τότε, ίσως να είχε αρχίσει να διαγράφεται μια πιο καθαρή εικόνα για το βυζαντινό ένδυμα.

Το πιο αντιπροσωπευτικό βυζαντινό ένδυμα, παρουσιάζεται στο πασίγνωστο ψηφιδωτό από τον Άγιο Βιτάλιο της Ραβέννας. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός με τη συνοδεία του και αντίστοιχα η Θεοδώρα με τη δική της συνοδεία.

Έχουμε ως κύριο ένδυμα την τουνίκα με τα σημεία (διακοσμητικά μοτίβα) και τα κλαβία (διακοσμητικές ταινίες). Οι κοσμικοί, δεξιά από τον Ιουστινιανό, αλλά και ο αυτοκράτορας, καθώς και οι δύο άνδρες στα δεξιά της Θεοδώρας φορούν ως επίβλημα το sagum, είδος χλαμύδας, με τα ταβλία (tabulae), τα οποία, πορφυρά ή χρυσοκέντητα, ή και από πολύτιμη στόφα, χαρακτηρίζουν τη χλαμύδα των αρχόντων. Τη θέση τους πιθανόν να την προσδιορίζουν οι ραφές που δημιουργούν τα εσωτερικά κρατήματα-θήκες που συναντώνται σε παρόμοιες λαϊκές κάπες και που πιθανόν να υπάρχουν και εδώ. Τον μανδύα στερεώνουν στο δεξιό ώμο με μια πόρπη (fibula).

Οι κληρικοί φορούν λευκές φαρδομάνικες τουνίκες ή δαλματικές, οι οποίες πιθανόν να είναι λινές. Το κεντρικό τους τμήμα τονίζεται από τη σκουρόχρωμη ούγια δεξιά κι αριστερά. Τα γυναικεία φορέματα που εικονίζονται στα ψηφιδωτά και τρεις μανδύες είναι από στόφα. Το λευκό φόρεμα της Θεοδώρας έχει χρυσοποίκιλτο ποδόγυρο με στύλους, ενώ στο ένδυμα του Ιουστινιανού φαίνεται στον ποδόγυρο μόνον ένας στύλος. Όλοι φορούν επιμανίκια.

Τα μεταξωτά χρυσοῦφαντα υφάσματα εισάγονταν από την Ανατολή σε μεγάλες ποσότητες στα χρόνια του Ιουστινιανού. Είναι η εποχή των μεγάλων αλλαγών. Τα ενδύματα στενεύουν, καθώς εισαγόμενα υφάσματα είναι στενά. Από τότε και μετά αναφέρονται ενδύματα με παράξενα ονόματα, που πιθανόν να τα παίρνουν από τα υφάσματα που είναι ραμμένα. Τέτοια ενδύματα είναι τα καβάδια, τα σκαραμάγγια, τζιτζάκια, τα δεβητησία. Μερικά από αυτά ήταν πολύ βαριά και σωληνωτά ή συρματένια.

Μερικά πίστευαν ότι πρόκειται για ενδύματα ενισχυμένα εσωτερικά με σύρμα, για να στέκουν τεντωμένα. Άλλοι πιστεύουν ότι πρόκειται για κεντήματα «συρμακέσικα» με τριτίρ.

Η καταγωγή αυτών των ενδυμάτων δεν ήταν ελληνική και αντικατέστησε κατά κύριο λόγο τα εξωτερικά ενδύματα. Τα ταμπάρια, οι γρανάτζες και ο λαπατσάς, ενδύματα με πολύ μακριά μανίκια που μπορούσαν να φορεθούν ή να μένουν κρεμασμένα πίσω, ήταν κι αυτά πανωφόρια.

Τα πρώτα βυζαντινά ενδύματα ήταν επηρεασμένα από τις ρωμαϊκές ενδυματολογικές συνήθειες και μάλιστα των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Ως γνωστό το Βυζάντιο είναι η συνέχεια του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους. Έχουμε λοιπόν ως βασικό ένδυμα για άνδρες και γυναίκες την τουνίκα, που σταδιακά μετασχηματίζεται σε δαλματική και επιβιώνει ως κύριο ένδυμα, η ως βασικό τμήμα πιο σύνθετων συνόλων, στις σχετικές φορεσιές των λαών της Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου.

Ένας Βυζαντινός μπορούσε να φορά ή να μη φορά εσώρουχο, φορούσε όμως ψηλές κάλτσες, πλεκτές ή ραμμένες από λοξό ύφασμα, που θα πρέπει να τις στερέωνε σε μια εσωτερική ζώνη στη μέση, καθώς και μια κοντή ή μακριά πουκαμίσια, ανάλογα με το επάγγελμα, την κοινωνική του θέση και την περίσταση. Οι αγρότες και οι στρατιωτικοί φορούσαν κοντές πουκαμίσιες, με ζώνη στη μέση ή ελεύθερες, και συχνά τις τραβούσαν ανάμεσα στα σκέλη, σχηματίζοντας ένα είδος βρακιού.

Η φορεσιά των στρατιωτικών ήταν αρχικά πανομοιότυπη με αυτή των Ρωμαίων. Έτσι εικονίζονται οι στρατιωτικοί Άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος, καθώς και οι Άγιοι Θεόδωροι και πολύ συχνά οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ.

Μακριές πουκαμίσιες φορούσαν όλοι οι άλλοι πολίτες. Η κοντή πουκαμίσια επέζησε ως ανδρικό αγροτικό ένδυμα σε όλες τις τοπικές φορεσιές της Ευρώπης. Στη Χερσόνησο του Αίμου και στην Ελλάδα, ειδικότερα στην Πελοπόννησο, στα Μέγαρα της Αττικής και στη Μακεδονία, φοριόταν ως καθημερινό αλλά και γιορτινό ένδυμα μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Στις υπόλοιπες περιοχές της χώρας μας διατηρήθηκε ως εσώρουχο ένδυμα και οι

άνδρες την έβαζαν μέσα στο παντελόνι ή φοριόταν κάποιο κοντό πανωφόρι πάνω απ' αυτή.

Τις μακριές πουκαμίες τις έφτιαχναν αρχικά με απλά υφαντά υφάσματα που τα στόλιζαν με τον ίδιο τρόπο που στόλιζαν και οι Κόπτες τις πουκαμίες τους, δηλαδή με διακοσμητικές ταινίες, τα κλαβία (clavi), με αυτό το όνομα διακοσμητικά μοτίβα, τα σημεία (segmenta) και με τετράγωνα διακοσμητικά πολύτιμα επίρραφα τμήματα, κεντητά, υφαντά ή βαμμένα με πορφυρό χρώμα, τα ταβλία (tabulae). Συμπλήρωναν τη φορεσιά με ένα μανδύα, που αρχικά ήταν η toga και η χλαμύδα (sagum), γνωστή τότε με διάφορες ονομασίες. Η toga φοριόταν από τους Ρωμαίους με ένα ειδικό τρόπο, σε άλλα σημεία διπλωμένη και σε άλλα ανοιχτή, προκειμένου τελικά να αναδειχτούν οι χρυσοκέντητες παρυφές της. Τέτοια ήταν η περίφημη togarictaetralmata. Στα βυζαντινά χρόνια επέζησε μόνο το χρυσόπαστο (χρυσοκέντητο ή χρυσοϋφαντο) κλαβίο των παρυφών, γνωστό ως λώρος, μια χρυσοκέντητη δηλαδή λωρίδα που την τύλιγαν γύρω από τον κορμό σαν toga. Ανάλογη ήταν η, πάντα ποδήρης, γυναικεία φορεσιά. Αρχικά ίσχυε ο συνδυασμός tunica-stola. Αργότερα φορέθηκε μόνη της η τουνίκα που μετεξελίχθηκε, όπως προαναφέρθηκε, σε δαλματική. Οι γυναίκες φορούσαν ζώνες στη μέση, που άλλοτε σχημάτιζαν ένα ρηχό κι άλλοτε ένα βαθύ κόλπο. Πολλές φορές όμως φορούσαν την πουκαμιά τελείως ριχτή.

Την ιδιαιτερότητα του «κοντού πάνω από το μακρύ», αν δεν την πετύχαιναν με τον κόλπο, συνδύαζαν δύο πουκαμίες, μια μακριά και από πάνω μια κοντή. Η δεύτερη πουκαμιά μπορούσε να είναι αμάνικη. Αυτή η σύνθεση με δύο πουκαμίες επέζησε στις τοπικές φορεσιές της Ανατολικής Βαλκανικής και της Ρωσίας, ένα στην Ελλάδα έχουμε μια παραλλαγή, την τουνίκα που στο μπροστινό της μέρος ήταν ανοιχτή.

Είναι πολύ δύσκολο να συλλάβει κανείς την υψηλή ποιότητα της βυζαντινής υφαντικής τέχνης, αν δεν δει ένα τουλάχιστον δείγμα της παραγωγής των αυτοκρατορικών υφαντηρίων.

Αίσθηση προκαλεί το βυζαντινό μεταξωτό ύφασμα που φυλάσσεται στον καθεδρικό ναό της Βαμβέργης στη Γερμανία. Είναι μια στόφα 2X2 μ. περίπου. Στο στικτό κάμπο ένας έφιππος

αυτοκράτορας σε θριαμβική πορεία, πιθανόν ο Βασίλειος Βουλγαροκτόνος, δέχεται από δύο κοπέλες μια περικεφαλαία με λοφίο κι ένα στέμμα.

Το ύφασμα θεωρείται βασιλικό δώρο του Κωνσταντίνου Ι' (1059-1067 μ.Χ.) στο Γερμανό αυτοκράτορα Ερρίκο Δ' (1056-1106 μ.Χ.), χρησιμοποιήθηκε όμως ως σάβανο του επισκόπου Gunther της Βαμβέργης το 1065. Ιδιαίτερα στολισμένα, τόσο στις ανδρικές όσο και στις γυναικείες φορεσιές, ήταν τα επιμανίκια, που πολλές φορές τη θέση τους έπαιρναν φαρδιά βραχιόλια με πολύτιμους λίθους ή με σμάλτο. Στις τοπικές μας φορεσιές διατηρήθηκαν ως προμάνικα ή μπρουμάνικα, ή και ως χειρόχτια, όταν αυτά είναι πλεκτά. Χαρακτηριστικές είναι επίσης οι στολισμένες τραχηλιές, που κι αυτές αντικαθίστανται πολλές φορές από παρόμοια στο σχήμα περιδέραια.

Τα σκουλαρίκια των πρώτων χριστιανικών χρόνων δίνουν τη θέση τους στα περπενδούλια, που στους αυτοκράτορες κρέμονται από τα διαδήματα που φορούν και στους αυλικούς από τα φακεωλίδια (ή φακιολίδια), τετράγωνα πολυποίκιλτα τεμάχια στόφας που καλύπτουν το κεφάλι.

Προς το τέλος της βυζαντινής περιόδου παρατηρούμε ότι η άρχουσα τάξη της Κωνσταντινούπολης ντύνεται όλο και πιο πολύ κατά τον ανατολικό τρόπο. Οι αγροτικές φορεσιές με τον καιρό προσαρμόζονται στους νέους συρμούς με διάφορους τρόπους χωρίς, όπως φαίνεται, να αποβάλλουν τα βασικά τους τμήματα. Αυτό επιτυγχάνεται άλλοτε με την προσθήκη νέων στοιχείων και άλλοτε με παρεκβάσεις, κυρίως με απομίμηση της διακόσμησης των πανάκριβων εισηγμένων υφασμάτων, ασιατικής κυρίως προέλευσης, απρόσιτων στο λαό. Η δαλματική, που με τον καιρό πήρε τη θέση της τουνίκας, ήταν αρχικά ένδυμα μακρύ, που αποτελούνταν από πολλά κομμάτια, ραμμένα μεταξύ τους. Έχει σχήμα τραπεζιόσχημου ενδύματος, με ή χωρίς μανίκια, που εφαρμόζει στο κορμί και διευκολύνει, έτσι, την προσθήκη πάνω απ' αυτή ενδυμάτων με ανάλογο κόψιμο. Στην αρχή είχε μεγάλο μήκος και την αναδίπλωναν στη μέση με ζώνη, σχηματίζοντας κόλπο.

Στόχοι

- Να γνωρίζουν βασικά στοιχεία της καθημερινής ζωής των ανθρώπων στο Βυζάντιο, τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και στις επαρχίες.
- Να περιγράφουν πτυχές της καθημερινής ζωής των Βυζαντινών
- Να ερμηνεύουν τον χαρακτήρα της βυζαντινής κοινωνίας
- Να συγκρίνουν την καθημερινότητα των Βυζαντινών με τη σύγχρονη καθημερινή ζωή και να διαπιστώνουν ομοιότητες και διαφορές
- Να γνωρίσουν και να περιγράψουν την ενδυμασία των Βυζαντινών ανάλογα με την κοινωνική τάξη και να την συγκρίνουν με τη σημερινή

Δραστηριότητες

- Διαβάζουν και σχολιάζουν αποσπάσματα από το «Επαρχικό βιβλίο» και τον «Βίο του Οσίου Φιλαρέτου του Ελεήμονος», όπου περιγράφονται συνήθειες της καθημερινής ζωής των ανθρώπων στην Κων/πολη και στις επαρχίες αντίστοιχα.
- Παρατηρούν βυζαντινές εικόνες με παραστάσεις ανθρώπων που παίζουν μουσικά όργανα ή γευματίζουν, και συζητούν για τη διασκέδαση/ψυχαγωγία στο Βυζάντιο.
- Διαβάζουν βυζαντινές παροιμίες και τις παραλληλίζουν με σημερινές.
- Συγκεντρώνουν πληροφορίες για συνταγές της βυζαντινής κουζίνας.
- Συγγράφουν σύντομο σενάριο με τίτλο «Μια μέρα από τη ζωή ενός Βυζαντινού στην Κωνσταντινούπολη».
- Χρωματίζουν την ενδυμασία βυζαντινών ανθρώπων διαφορετικής κοινωνικής τάξης με τα κυρίαρχα χρώματα της εποχής.
- Εργάζονται στο εκπαιδευτικό λογισμικό «Εξερευνώντας τον κόσμο του Βυζαντίου». Σε ομάδες αναλαμβάνουν από μια δραστηριότητα και καταγράφουν τι έμαθαν. Ένας εκπρόσωπος από κάθε ομάδα παρουσιάζει στην τάξη το κείμενο.
- Προμηθεύονται ποικίλο υλικό, έντυπο και ψηφιακό, για διάφορες όψεις της καθημερινής ζωής (οικογένεια, εκπαίδευση, κοινωνική περίθαλψη, επαγγέλματα, στρατιωτική ζωή, εμπόριο, βυζαντινό νόμισμα, υφαντική τέχνη, ψυχαγωγία, γαστρονομία,

μοναχισμός κλπ). Αξιοποιώντας και το υλικό του βιβλίου, καλούνται να παρουσιάσουν ανά ομάδα ένα πολυτροπικό κείμενο σε αφίσα (χάρτινη ή ψηφιακή) με το θέμα που επέλεξαν, αναφέροντας και τις πηγές.

Υλικό – Μέσα

- Εκπαιδευτικά προγράμματα Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού «Όψεις της καθημερινής ζωής στην παλαιοχριστιανική εποχή»
- Εκπαιδευτικό πρόγραμμα Μελίνα με τίτλο «Ψηφίδες του Βυζαντίου»
- Λογισμικά «Εξερευνώντας το Βυζάντιο», «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο», «Θεόδωρος»
- Συλλογή υλικού με θέμα « Ο κύκλος της ζωής στα έθιμα των Βυζαντινών»
- Επιτραπέζιο παιχνίδι γνώσεων
- Υφαντική –Υφαντουργία Βυζαντινών με ζωγραφική
- Συλλογή πληροφοριών και σύνθεση κειμένου
- Δημιουργία φωτογραφικής συλλογής
- Βυζαντινό τραπέζι-Διατροφή
- Εικαστική δημιουργία με διάφορες τεχνικές

• Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Θέμα

Η γυναίκα της βυζαντινής περιόδου ζούσε το μεγαλύτερο διάστημα της ζωής της στο σπίτι. Στο Στρατηγικόν του Κεκαυμένου διαβάζουμε : "Τας θυγατέρας σου ως καταδίκους έχει εγκεκλεισμένας και απροόπτους ". Οι έξοδοι, πάντα με συνοδεία, για την εκκλησία, τα πανηγύρια και το λουτρό, καθώς και οι επισκέψεις σε συγγενικά πρόσωπα, ήταν οι μόνες κοινωνικά αποδεκτές δραστηριότητες της γυναίκας έξω από το σπίτι.

Επίσης, δεν ήταν ευπρεπές να κάθεται στο ίδιο τραπέζι με τους άνδρες, παρά μόνο αν ήταν πολύ στενά συγγενικά της πρόσωπα, όπως για παράδειγμα ο πατέρας, ο σύζυγος και οι αδελφοί. Συχνά έτρωγε σε χωριστή αίθουσα, όπως σε χωριστά δωμάτια από τους άντρες περνούσε την ημέρα της. Από πολύ μικρή μάθαινε "τα του

οίκου", ενώ οι γραμματικές γνώσεις της περιορίζονταν συνήθως σε γραφή και ανάγνωση. Κάποιες γυναίκες, αναλογικά ελάχιστες, αποκτούσαν και ευρύτερη μόρφωση.

Η κόρη μπορούσε να παντρευτεί από τα 12-13 χρόνια της. Για το γάμο της φρόντιζαν οι γονείς. Συχνά μάλιστα βοηθούσαν στην επιλογή του συζύγου οι προξενήτρες, που είχαν ως αμοιβή ποσοστά από την προίκα. Η θέση της συζύγου ήταν άσχημη. Οι χριστιανικές αρχές που καθόριζαν τις λειτουργίες της βυζαντινής κοινωνίας εξασφάλιζαν μία αξιοπρεπή ζωή στην παντρεμένη γυναίκα.

Ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη όπου ανήκε ήταν οικοδέσποινα και κυρά. Η απόκτηση παιδιών την εξύψωνε.

Στον επαγγελματικό τομέα ο ρόλος της γυναίκας ήταν μικρός. Οι γυναίκες των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων δούλευαν στα χωράφια και στα εργαστήρια της οικογένειάς τους. Λίγες γυναίκες, μορφωμένες, ήταν ιατροί που θέραπευαν το γυναικείο πληθυσμό. Άλλες, οι λεγόμενες κοινές, ζούσαν στα μιμαρεία και στα καπηλειά.

Στόχοι

- Να κρίνουν τη θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο.
- Να διερευνούν τον ρόλο της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία και να γνωρίζουν τη μέριμνα του βυζαντινού νομοθέτη γι' αυτήν.

Δραστηριότητες

- Αναζητούν στην ως τώρα διδαχθείσα ύλη την παρουσία γυναικών. Αναζητούν επίσης σχετικές πληροφορίες στη βιβλιοθήκη και το διαδίκτυο και παρουσιάζουν τα ευρήματα και τα συμπεράσματά τους για τη θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο.
- Βρίσκουν εικόνες από γυναίκες στη βυζαντινή κοινωνία και καταγράφουν τις συνήθειες και τις ασχολίες τους.
- Συζητούν για τη θέση της γυναίκας σήμερα και κάνουν συσχετίσεις με τη θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο

Υλικό – Μέσα

- Εκπαιδευτικά προγράμματα Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού «Όψεις της καθημερινής ζωής στην παλαιοχριστιανική εποχή»
- Εκπαιδευτικό πρόγραμμα Μελίνα με τίτλο «Ψηφίδες του Βυζαντίου»
- Λογισμικό «Εξερευνώντας το Βυζάντιο»
- Συλλογή υλικού με θέμα « Ο κύκλος της ζωής στα έθιμα των Βυζαντινών»
- Συλλογή πληροφοριών και σύνθεση κειμένου
- Δημιουργία φωτογραφικής συλλογής
- Εικαστική δημιουργία με διάφορες τεχνικές

• Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Θέμα

Η βυζαντινή τέχνη επηρεάστηκε από την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή τέχνη(τη θέση των θεών και των ηρώων παίρνουν οι άγιοι, οι Απόστολοι, ο Χριστός και η Παναγία), όπως επίσης και από την τέχνη της Ανατολής(διακοσμητικά μοτίβα) Είναι κυρίως θρησκευτική(αρχιτεκτονική ναών, εικονογράφηση)αλλά και λαϊκή(αντικείμενα οικιακά).

Κέντρο της βυζαντινής τέχνης ήταν η Κωνσταντινούπολη(κυρίως ναοί). Τους ναούς τους έχτιζαν σπουδαίοι αρχιτέκτονες και τους διακοσμούσαν άξιοι ζωγράφοι, που χρησιμοποιούσαν τα πιο καλά υλικά.Η Αγία Σοφία ήταν το λαμπρότερο κτίσμα του Βυζαντίου. Σε αυτή συνδυάστηκε η βασιλική με τον τρούλο, που συμβολίζει

τον ουρανό. Στην περίοδο των Μακεδόνων ο ρυθμός αυτός εξελίχτηκε (σταυροειδής με τρούλο).

Μαζί με την αρχιτεκτονική εξελίχτηκε και η ζωγραφική. Αναπτύχθηκε επίσης το ψηφιδωτό. Σπουδαία δείγματα ψηφιδωτών (τα λίγα που έχουν σωθεί) υπάρχουν στην Αγία Σοφία, στον Άγιο Δημήτριο της Θεσ/νίκης και αλλού. Τα σπουδαιότερα βέβαια ψηφιδωτά είναι αυτά που εικονίζουν τον Ιουστινιανό και τη Θεοδώρα στη Ραβένα της Ιταλίας.

Οι Βυζαντινοί αρχιτέκτονες επέλεξαν τους χώρους οικοδόμησης με σεβασμό προς το περιβάλλον, όπως φαίνεται από τα μοναστήρια του Αγίου Όρους και των Μετεώρων (πάνω σε τεράστιους βράχους).

Με τη λαϊκή τέχνη ασχολήθηκαν πολλοί τεχνίτες, κατασκευάζοντας οικιακά σκεύη (κηροπήγια, δίσκοι, κουτάλια, πιρούνια) και κομψοτεχνήματα από μέταλλα και διάφορα άλλα υλικά.

Τέλος οι τεχνίτες της υπαίθρου έφτιαχναν τα αναγκαία εργαλεία και σκεύη, ακόμα και μουσικά όργανα. Οι γυναίκες ασχολούνταν με τη χειροτεχνία, το κέντημα και τη διακόσμηση των υφαντών,

ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Τα πρώτα χρόνια του 5^{ου} αιώνα χτίστηκε στη Θεσσαλονίκη ο επιβλητικός ναός του Αγίου Δημητρίου. Κατά τον αρχιτεκτονικό ρυθμό είναι *Βασιλική*, δηλαδή μακρόστενο ορθογώνιο οικοδόμημα, του οποίου το εσωτερικό χωρίζεται συνήθως με κιονοστοιχίες σε τρία ή πέντε *κλίτη*.

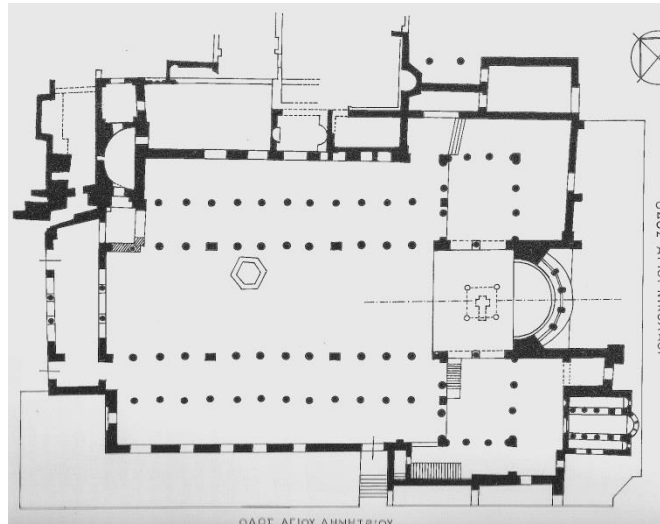
Στη θέση που οικοδομήθηκε ο ναός, παλαιότερα υπήρχε ένας μικρός ναΐσκος, ο οποίος είχε χτιστεί στον τόπο όπου, σύμφωνα με την παράδοση μαρτύρησε ο Άγιος Δημήτριος.

Στις αρχές του 5^{ου} αιώνα ο *Λεόντιος*, οποίος ήταν *έπαρχος* (διοικητής) του *Ιλλυρικού* θεραπεύτηκε από μια βαριά

ασθένεια. Τη θεραπεία του την απέδωσε στον Άγιο και σε ένδειξη ευγνωμοσύνης έχτισε στα 412- 413 το μεγάλο ναό.

Το 629 ή κατ' άλλους το 634 πυρκαγιά κατέστρεψε το ναό, αλλά τον ξανάχτισαν αμέσως. Το 1492 οι Τούρκοι κατακτητές τον μετέτρεψαν σε τζαμί, με το όνομα *Κασιμιέ Τζαμί*.

Διάγραμμα του ναού του Αγίου Δημητρίου

Το 1912, με την απελευθέρωση, μετατράπηκε και πάλι σε χριστιανική εκκλησία, αλλά καταστράφηκε και πάλι από τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917. Ανοικοδομήθηκε στα νεότερα χρόνια, για να αποδοθεί ξανά το 1948 στη χριστιανική λατρεία.

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου είναι *πεντάκλιτη βασιλική* με ξύλινη στέγη, ενώ στα ανατολικά έχει ένα *εγκάρσιο* κλίτος. Στη βορειοδυτική του γωνία βρίσκεται το ταφικό μνημείο του *Λουκά Σπαντούνη*, πλούσιου Θεσσαλονικέα, που βοήθησε οικονομικά στην αποκατάσταση του ναού και ο οποίος πέθανε το 1481, καθώς κι ένα μικρό παρεκκλήσι. Στη νοτιοανατολική γωνία βρίσκεται το παρεκκλήσι του Αγίου Ευθυμίου, ενώ κάτω από το ναό, στα ανατολικά, υπάρχει η *κρύπτη* του Αγίου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ψηφιδωτά του ναού, όσα βέβαια σώθηκαν από τις αλλεπάλληλες καταστροφές.

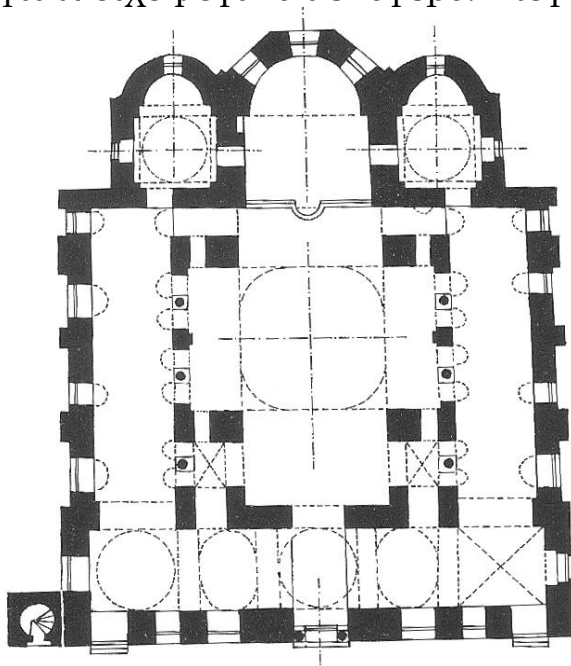
Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

Ο ναός χτίστηκε πιθανόν στις αρχές του 8^{ου} αιώνα, στα ερείπια παλιότερης βασιλικής. Στην αρχή της τουρκοκρατίας συνέχισε να λειτουργεί ως χριστιανικός ναός, ενώ το 1525 μετατράπηκε σε τζαμί με το όνομα *Αγιά Σοφιά Τζαμί*.

Το 1890 έπαθε ζημιές από πυρκαγιά και επισκευάστηκε το 1907-1910. Τότε διακοσμήθηκε εσωτερικά με άνθη και γεωμετρικά θέματα, διάκοσμος που σώζεται μέχρι σήμερα.

Μετά την απελευθέρωση, το 1912, δόθηκε και πάλι στη χριστιανική λατρεία. Από τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 γλίτωσε, γιατί είχε μεγάλο αυλόγυρο. Στέγασε μάλιστα και πυροπαθείς.

Διάγραμμα της Αγίας Σοφίας

Αρχιτεκτονικά η Αγία Σοφία εντάσσεται στο μεταβατικό τύπο από τη *βασιλική μετρούλο* στο *σταυροειδή με τρούλο*. Στην κάτοψη της είναι τετράγωνη. Ο μεγάλος τρούλος στο κέντρο στηρίζεται σε 4 καμάρες, που πατούν σε 4 ογκώδεις τετράγωνους *πεσσούς*.

Το μεγάλο ψηφιδωτό του τρούλου παριστάνει την ανάληψη. Δυο άγγελοι ανεβάζουν το Χριστό στον ουρανό. Γύρω, εικονίζονται η Παναγία με δυο επίσης αγγέλους και οι 12 Απόστολοι.

Στο ψηφιδωτό της κόχης του ιερού εικονίζεται η Παναγία, κρατώντας στην αγκαλιά της το Χριστό.

Τα ψηφιδωτά κατασκευάστηκαν πιθανόν τον 9^ο αιώνα, όταν είχε τελειώσει η εικονομαχία.

Επιγραφές των ψηφιδωτών της Αγίας Σοφίας

Επιγραφή του τρούλου

ΑΝΔΡΕΣ ΓΑΛΙΛΑΙΟΙ ΤΙ ΕΣΤΗΚΑΤΕ ΕΜΒΛΕΠΟΝΤΕΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΥ(ΡΑ)ΝΟΝ ΟΥΤΟΣ Ο Ι(ΗΣΟΥ)Σ Ο ΑΝΑΛΗΦΘΕΙΣ
ΑΦ' ΗΜΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΥ(ΡΑ)ΝΟΝ ΟΥΤΩΣ ΕΛΕΥΣΕΤΑΙ ΟΝ
ΤΡΟΠΟΝ ΕΘΕΑΣΑΣΘΕ ΑΥΤΟΝ ΠΟΡΕΥΟΜΕΝΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ
ΟΥ(ΡΑ)ΝΟΝ.

(Πράξεις των Αποστόλων, 1, 11)

- Άνδρες Γαλιλαίοι, τι βλέπετε έκθαμβοι τον ουρανό; Αυτός ο Ιησούς, που αναλήφθηκε από σας για να ανεβεί στον ουρανό, έτσι θα ξαναρθεί, με τον τρόπο που τον είδατε να ανεβαίνει στον ουρανό.

Επιγραφή της αψίδας του ιερού

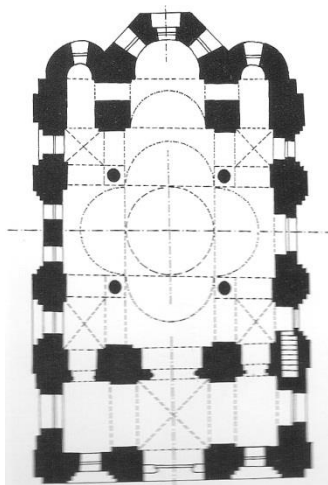
Κ(ΥΡΙ)Ε Ο Θ(ΕΟ)Σ ΤΩΝ ΠΑ(ΤΕ)ΡΩΝ ΗΜΩΝ ΣΤΕΡΕΩΣΟΝ ΤΟΝ
ΟΙΚΟΝ ΤΟΥΤΟΝ ΕΩΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΕΛΕΙ(ΑΣ) ΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ
ΑΞΑΛΕΥ ΤΟΝ* ΠΡΟΣΔΟΞΑΝΣΗΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΟΝΟΓΕΝΟΥ(Σ)
ΣΟΥ Υ(ΙΟ)Υ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΟΥ ΣΟΥ ΠΝ(ΕΥΜΑΤ)ΟΣ.

- Κύριε, Θεέ των πατέρων μας, στερέωσε αυτόν τον οίκο έως τη συντέλεια των αιώνων, ώστε να είναι ασάλευτος, για να δοξάζεσαι Σου και ο μονογενής σου Υιός και το Πανάγιό σου Πνεύμα.

*Αυτή η επιγραφή φιλοτεχνήθηκε στην περίοδο της Εικονομαχίας. Το υπογραμμισμένο κομμάτι (ΑΣ ΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ ΑΣΑΔΕΥ) αφαιρέθηκε αργότερα, όταν κατασκευάστηκε το ψηφιδωτό της Παναγίας, τα πόδια της οποίας κάλυψαν τις λέξεις αυτές.

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΧΑΛΚΕΩΝ

Το 990, αρχίζοντας τους αγώνες του εναντίον των Βουλγάρων, την επισκέφτηκε ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' ο Βουλγαροκτόνος και έδωσε εντολή για την ενίσχυση της άμυνάς της.

Διάγραμμα της Παναγίας Χαλκέων

Στα πλαίσια αυτά χτίστηκε το 1028 η Παναγία Χαλκέων. Όσον αφορά στον αρχιτεκτονικό της ρυθμό είναι ναός *σταυροειδής με τρούλο*. Είναι χτισμένος εξ ολοκλήρου με τούβλα, τα οποία με την εξωτερική τους διάταξη δημιουργούν διακοσμητικά σχήματα, την *κεραμοπλαστική*.

Εκτός από τον κεντρικό τρούλο, έχει ακόμη δυο μικρότερους πάνω από το νάρθηκα. Αρκετές τοιχογραφίες σώζονται, ενώ στο εσωτερικό, στο βόρειο τοίχο βρίσκεται ο τάφος του ιδρυτή του ναού *Πρωτοσπαθάρου Χριστόφορου*.

Όταν χτίστηκε ονομαζόταν *ναός Περίβλεπτος της Θεοτόκου*, όπως αναφέρει η κτητορική επιγραφή πάνω από την είσοδο του ναού.

Το 1430 χρόνια κατά την οποία οι Τούρκοι κατέκτησαν τη Θεσσαλονίκη, μετατράπηκε σε τζαμί, με την ονομασία *Καζαντζιλάρ Τζαμί*, επειδή σ' εκείνη την περιοχή βρίσκονταν τα καζαντζιδικα, δηλαδή τα εργαστήρια επεξεργασίας του χαλκού. Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους το 1912, αποδόθηκε και πάλι στη χριστιανική λατρεία, αφού πρώτα αποκαταστάθηκαν οι ζημιές, οι οποίες προήλθαν από τη μακροχρόνια εγκατάλειψη. Τότε ονομάστηκε – κατά πιστή μετάφραση από τα τουρκικά – *Παναγία Χαλκέων*.

ΚΤΗΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΧΑΛΚΕΩΝ

+ ΑΦΗΕΡΟΘΗ Ο ΠΡΗΝ ΒΕΒΗΛΟΣ* ΤΟΠΟΣ ΕΙΣ ΝΑΟΝ ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΟΝ ΤΗΣ Θ[ΕΟΤΟ]ΚΟΥ ΠΑΡΑ ΧΡΙΣΤΩΦΟ[ΡΟΥ] * ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΟΤΑΤ[ΟΥ] ΒΑΣΙΛΗΚΟΥ [ΠΡΩΤΟ]ΣΠΑΘΑΡΙΟΥ– Κ[ΑΙ] ΚΑΤΕΠΑΝΟ* ΛΑΓΟΥΒΑΡΔΙΑΣ Κ[ΑΙ] ΤΙΣ ΣΥΜΒΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΜΑΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΟΝ ΑΥΤΩΝ ΝΙΚΗΦΟ[ΡΟΥ] ΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΚΑΛΙΣ ΜΗΝΙ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΗΝΔ[ΙΚΤΙΩΝΟ]Σ ΙΒ' ΕΤΙ σφλζ +

= Αφιερώθηκε ο πριν αυτός βέβηλος τόπος σε περίβλεπτο ναό της Θεοτόκου, από το Χριστόφορο, τον ενδοξότατο βασιλικό πρωτοσπαθάριο και διοικητή της Λογγοβαρδίας, και τη σύζυγό του Μαρία και τα παιδιά τους Νικηφόρο, Άννα και Κατακαλή, το μήνα Σεπτέμβριο της 12^{ης} Ινδικτιώνος του έτους 6537* (= 1028)

* Βέβηλος : αναφέρεται στην αρχαία αγορά, που απλωνόταν στον ίδιο χώρο παλαιότερα, ή σε κάποιο παλιότερο ειδωλολατρικό ναό στην περιοχή.

* Πρωτοσπαθάριος : Τιμητικός τίτλος για ανώτερους Βυζαντινούς αξιωματούχους.

* Κατεπάνω : Τίτλος στρατιωτικού και πολιτικού διοικητή Βυζαντινού Θέματος

* 6537 από κτίσεως κόσμου = 1028 σημερινή χρονολογία

(Για να βρούμε χρονολογίες από κτίσεως κόσμου, αφαιρούμε τον αριθμό 5.509)

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΟΡΦΑΝΟΣ

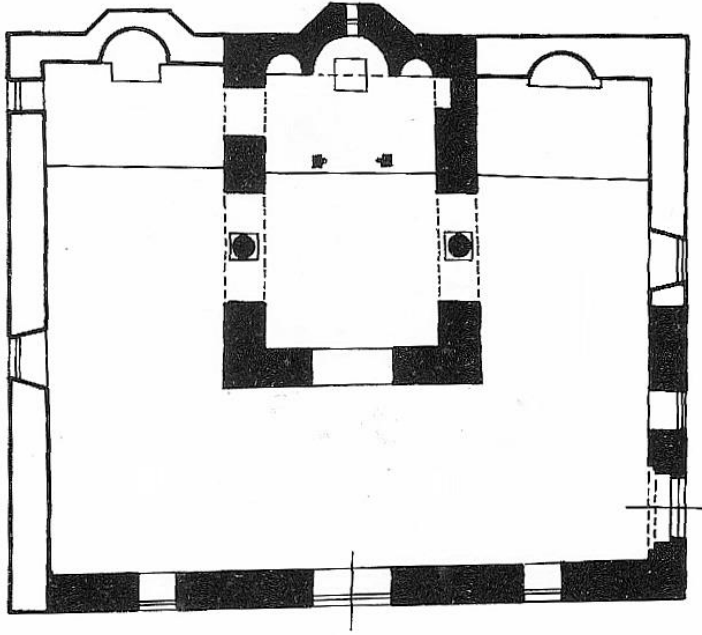
Ο *Άγιος Νικόλαος Ορφανός* είναι νεότερος από τους άλλους. Βρίσκεται στην Άνω Πόλη, μέσα στα κάστρα. Χτίστηκε το πρώτο μισό του 14^{ου}μ.Χ. αιώνα (1310-1320). Την ονομασία του την πήρε από τον κτήτορα *Νικόλαο Σκουτέριο Καπανδρίτη Ορφανό*. Τον συναντάμε, σε παλαιότερα βιβλία με το όνομα *Άγιος Νικόλαος των Ορφανών*, γιατί στον περίβολο του ναού ένα μικρό μοναστήρι και ορφανοτροφείο. Με το πέρασμα του χρόνου έγινε *Άγιος Νικόλαος Ορφανός*.

Είναι από τους λίγους ναούς της Θεσσαλονίκης που δε μετατράπηκε σε τζαμί, γιατί ήταν μετόχι της μονής Βλατάδων. Μάλιστα οι Τούρκοι τον ονόμαζαν *Φουκαρά Αγια-Νικόλα*.

Ο ρυθμός του είναι ξεχωριστός. Αποτελείται από ένα κεντρικό διαμέρισμα, υπερυψωμένο, που το σκεπάζει μια ξύλινη σαμαρωτή στέγη και από μια στοά σχήματος Π, που το περιβάλλει και που στεγάζεται με μονοκλινή στέγη.

Τα ανοίγματα μεταξύ των στοών έχουν υπέροχα *Θεοδοσιανά* κιονόκρανα με φύλλα άκανθας. Σώζεται ακόμη σε πολύ καλά κατάσταση το τέμπλο, που είναι μαρμάρινο.

Διάγραμμα του Αγίου Νικολάου του Ορφανού

Στη Θεσσαλονίκη τον 14^ο αιώνα άνθιζε η τέχνη της αγιογραφίας. Έργα μεγάλου καλλιτέχνη – αγιογράφου καλύπτουν όλες τις πλευρές του κεντρικού διαμερίσματος. Στην επάνω μάλιστα ζώνη εικονίζεται το Δωδεκάορτο, τα πάθη και η Ανάσταση του Χριστού.

Άγιος Νικόλαος, ο Γάμος στην Κανά

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ

Μια επιγραφή πάνω από τη νότιας πύλη φανερώνει ότι ο ναός αυτός χτίστηκε από τον *Νήφωνα*, Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, που καταγόταν από τη Βέροια, στα χρόνια μεταξύ 1310 και 1314.

Ο ναός αυτός βρίσκεται νότια της οδού Αγίου Δημητρίου, κοντά στα δυτικά τείχη της πόλης. Είναι σταυροειδής με τρούλο. Στο κέντρο υπάρχει ο κεντρικός τρούλος, ενώ στις τέσσερις γωνίες βρίσκονται ισάριθμοι μικρότεροι.

Είναι κτισμένος με τούβλα (*πλινθοπερίκτιστος*) και στο ανατολικό του τμήμα, στο ιερό, σχηματίζονται διάφορα γεωμετρικά σχέδια (μαϊανδροί και οδοντωτές ταινίες).

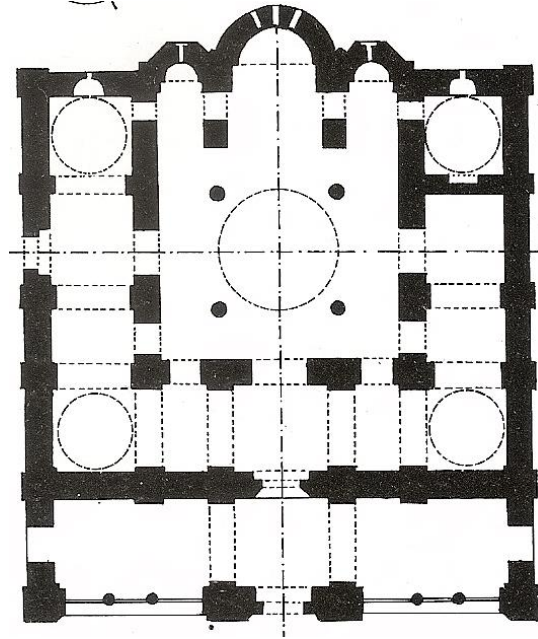
Ένα τμήμα του πρόπυλου καθώς και μια υδατοδεξαμενή (*κινιστέρνα*), μαρτυρούν ότι ο ναός αυτός υπήρξε το «καθολικό» ενός μοναστηριού.

Στο εσωτερικό του, όταν το 1940 έγιναν εργασίες αναστήλωσης, αποκαλύφθηκαν σπουδαία μωσαϊκά και τοιχογραφίες της εποχής των Παλαιολόγων (14^{ος} αιώνας). Όλα αυτά δείχνουν ότι στη Θεσσαλονίκη, μετά τη Φραγκοκρατία άνθισαν οι τέχνες αυτές.

Αρχικά, ως καθολικό μοναστηριού, πιστεύεται πως ήταν αφιερωμένος στην Παναγία «Γοργοεπήκοο», γιατί οι τοιχογραφίες αναφέρονται στην Παναγία. Αργότερα όμως αφιερώθηκε στους Αγίους Αποστόλους.

Επί τουρκοκρατίας, μεταξύ 1520-1530 μετατράπηκε σε τζαμί, για να ξαναγίνει χριστιανικός ναός με την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, το 1912.

Διάγραμμα του ναού των Αγίων Αποστόλων

ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΣ

Βρίσκεται στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, λίγο πάνω από την Εγνατία οδό. Είναι τρικλιτη Βασιλική, με ξύλινη στέγη και χτίστηκε πάνω σε ερείπια Ρωμαϊκού κτίσματος. Αυτό φαίνεται από ψηφιδωτά δάπεδα σε διάφορα επίπεδα στην αυλή του ναού.

Τα πλάγια κλίτη χωρίζονται από το κεντρικό με μαρμάρινες κιονοστοιχίες, των οποίων τα κιονόκρανα είναι *κορινθιάζοντα*, δηλαδή φέρουν φύλλα *άκανθας*. Έξω από το ναό, στη νότια πλευρά, υπάρχει ένα μικρό παρεκκλήσι (*βαπτιστήριο*).

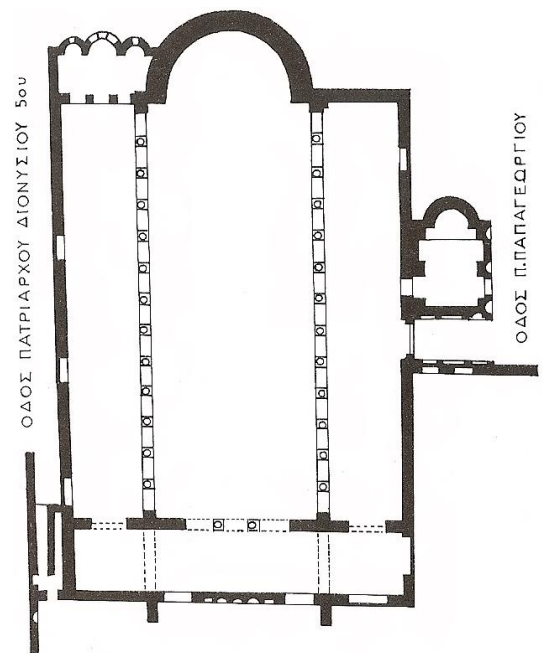
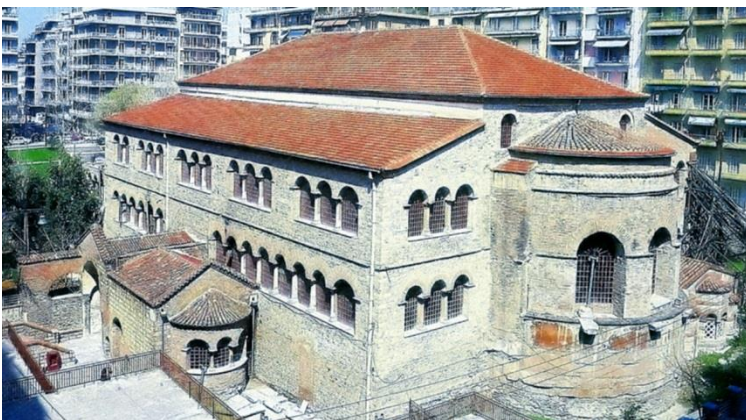
Ο ναός πιθανόν να χτίστηκε αμέσως την Γ' Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου το 431, οπότε καταδικάστηκε η αίρεση του Νεστορίου, ο οποίος δίδασκε ότι η Παναγία δεν είναι Θεοτόκος αλλά *Θεοδόχος*. Τότε κτίστηκαν πολλοί ναοί στην Ανατολική Μεσόγειο προς τιμήν της Παναγίας, ίσως και ο ναός της Αχειροποιήτου, με την ονομασία *Ναός της Παρθένου και Αχειροποιήτου και Οδηγητρίας*.

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας μετατράπηκε σε τζαμί με το όνομα *Εσκι Τζουμά* (παλιά Παρασκευή). Λίγο πριν (1910-12), αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (1913-14) αλλά και το 1926-28 έγιναν εργασίες συντήρησης και αναστήλωσης του ναού και τελικά αποδόθηκε στη λατρεία το 1930

Στην Αχειροποίητο γιορταζόταν με μεγάλη λαμπρότητα η Παναγία ταυτόχρονα με τον Άγιο Δημήτριο (συνεορτασμός) στις 26 Οκτωβρίου. Την παραμονή της γιορτής μια μεγάλη πομπή ξεκινούσε από την *Καταφυγή*, κοντά στη Ρωμαϊκή Αγορά και κατέληγε στην Αχειροποίητο.

Με την κατάληψη της Θεσσαλονίκης ο Μουράτ διέταξε να γράψουν πάνω σε μια κολόνα του ναού «*Ο Σουλτάνος Μουράτ πήρε τη Θεσσαλονίκη το 833 (=1430)*»

Διάγραμμα του ναού
της Αχειροποιήτου

Αγιογραφία σε καμάρα του ναού

ΜΟΝΗ ΒΛΑΤΑΔΩΝ (ή ΒΛΑΤΑΙΩΝ)

Βρίσκεται στα νότια των βόρειων τειχών στο βόρειο μέρος της Άνω Πόλης. Είναι Σταυροπηγιακή Μονή, δηλαδή ανήκει απευθείας στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

Ιδρύθηκε στα μέσα του 14^{ου} αιώνα από την Άννα Παλαιολογίνα και το Μητροπολίτη της Θεσσαλονίκης Γρηγόριο τον Παλαμά και ήταν αφιερωμένος στη Μεταμόρφωση του Χριστού.

Αν και υπέστη πολλές καταστροφές, είναι από τα λίγα βυζαντινά μνημεία που διασώθηκε, με αρκετές επεμβάσεις, σε καλή κατάσταση.

Σοβαρές εργασίες επισκευής έγιναν το 1801 και συμπληρώθηκε με τη νότια στοά και το δυτικό πρόπυλο το 1907. Είναι άξιος προσοχής ο τρόπος κατασκευής του τρούλου. Δε στηρίζεται σε κίονες, όπως στους πεισσότερους ναούς, αλλά στους τοίχους και στις δυτικές παραστάδες. Αυτός ο τρόπος εφαρμόστηκε κατά τον 9^ο μέχρι το 12^ο αιώνα, αλλά μόνο στη Θεσσαλονίκη χρησιμοποιήθηκε κατά το 14^ο αιώνα.

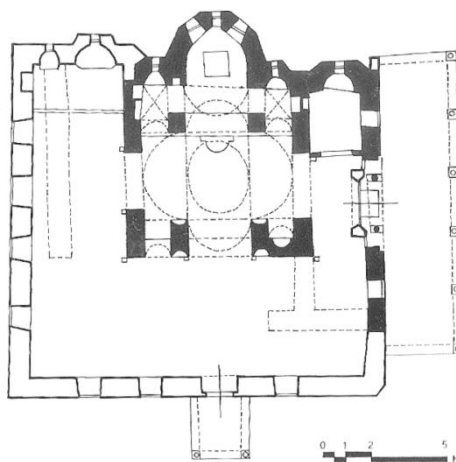
Είναι ενδιαφέρουσες και οι τοιχογραφίες του ναού, που έγιναν κατά το 1360 – 1380 και οι οποίες φέρουν φανερά σημάδια καταστροφής κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας.

ΜΟΝΗ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

Ο ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ

Διάγραμμα της Μονής Βλατάδων

ΟΣΙΟΣ ΔΑΒΙΔ (Μονή Λατόμου)

Βρίσκεται στην Άνω Πόλη και κατασκευάστηκε στο τέλος του 5^{ου} ή στις αρχές του 6^{ου} αιώνα. Στο πέρασμα των χρόνων έγιναν πολλές επεμβάσεις στο αρχικό σχήμα του ναού.

Ο ναός αποτελούνταν από ένα τετράγωνο κτίσμα, στο οποίο δημιουργούνταν τέσσερα διαμερίσματα και μια αψίδα στα ανατολικά. Εσωτερικά σχηματίζονταν τέσσερις καμάρες σε σχήμα σταυρού.

Την ονομασία «Μονή Λατόμου» πήρε από ένα μικρό μοναστήρι, που υπήρχε εκεί παλαιότερα. Η παράδοση λέει, ότι η Θεοδώρα, κόρη του αυτοκράτορα Μαξιμιανού Γαλερίου, που κρυφά είχε βαπτιστεί χριστιανή, έχτισε στην περιοχή, που οι τοπικοί ονόμαζαν «λατομείο», ένα ανάκτορο κι ένα «Βαλανείο» (λουτρό), το οποίο κρυφά λειτουργούσε ως χριστιανικός ναός.

ΟΣΙΟΣ ΔΑΒΙΔ

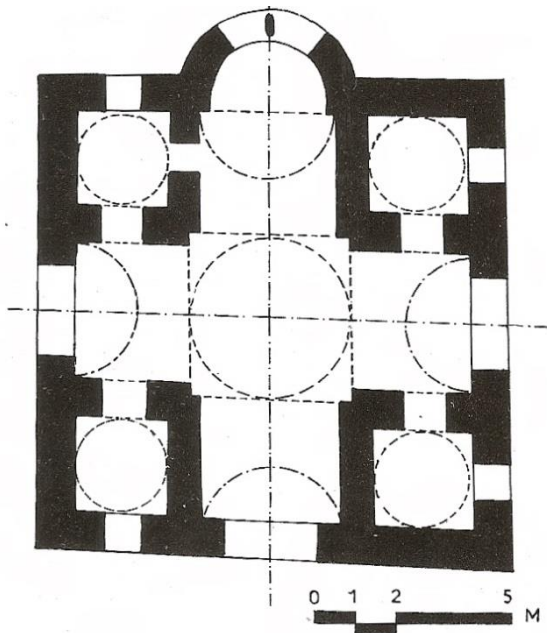
Αμέσως μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους (1430) μετατράπηκε σε τζαμί (πιθανόν με το όνομα Σουλτουά τζαμί) από τον ίδιο το Σουλτάνο Μουράτ Β'.

Από την κατασκευή του ο ναός ήταν αφιερωμένος στον Προφήτη Ζαχαρία. Στην κόχη του ιερού, το μοναδικό ψηφιδωτό παριστάνει το όραμα του Προφήτη Ιεζεκιήλ με το Χριστό«αγένειο» (χωρίς

γένια) ως Εμμανουήλ καθισμένο πάνω σε ένα τόξο φωτεινό. Αυτό το ψηφιδωτό στη διάρκεια της εικονομαχίας σκεπάστηκε από βοδινό δέρμα για να σωθεί. Αποκαλύφτηκε κατά τύχη στα χρόνια του αυτοκράτορα Λέοντα του Ε' του Αρμένιου (813-820). Από τότε πήρε το όνομα του «Χριστού Σωτήρα». Λίγο πριν την τουρκοκρατία σκεπάστηκε με ασβεστοκονίαμα και αποκαλύφτηκε εκ νέου το 1921. Τότε του δόθηκε το όνομα του «Όσιου Δαβίδ», για να τιμηθεί ο ομώνυμος άγιος, που έζησε στη Θεσσαλονίκη.

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΓΕΝΕΙΟΣ

Διάγραμμα του ναού
του Όσιου Δαβίδ

ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Μωσαϊκό δάπεδο με διακοσμητική ταινία (6ος αιώνας), Κωνσταντινούπολη
Μέγα Παλάτιον

"Το θαύμα των άρτων και των ιχθύων" (520), ψηφιδωτό στον Άγιο
Απολλινάριο τον Νέο

"Η παραβολή της Μέλλουσας Κρίσης" (500), ψηφιδωτό, Άγιος Απολλινάριος
ο Νέος, Ραβέννα

"Ο Άγιος Δημήτριος με τους κτήτορες" (7ος αιώνας), Άγιος Δημήτριος,
Θεσσαλονίκη

"Ο Καλός Ποιμένας" (5ος αιώνας), ψηφιδωτό Μαυσωλείο της
Γάλλα Πλακιδίας, Ραβέννα

"Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός με τη συνοδεία του" (547), ψηφιδωτό, Άγιος
Βιτάλιος, Ραβέννα

"Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα με τη συνοδεία της" (547), ψηφιδωτό, Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα

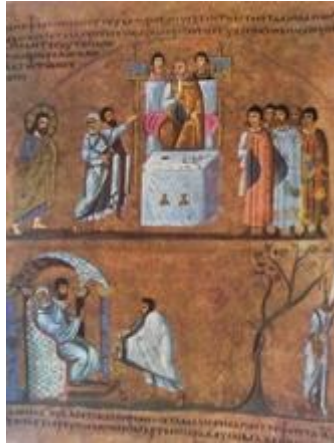
"Η Μεταμόρφωση του Χριστού" (6ος αιώνας), ψηφιδωτό, Μονή Αγίας Αικατερίνης, Σινά

"Ο αρχάγγελος του Ευαγγελισμού" (7ος αιώνας), τοιχογραφία, Santa Maria Antiqua, Ρώμη

"Ο Ιακώβ και η Ρεβέκκα στην πηγή" (Γένεση-6ος αιώνας), Βιέννη

"Ο Χριστός ενώπιον του Πιλάτου και ο Ιούδας που επιστρέφει τα τριάκοντα αργύρια" (6ος αιώνας), Τετραευάγγελο του Ροσσάνο Καλαβρίας

Η ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

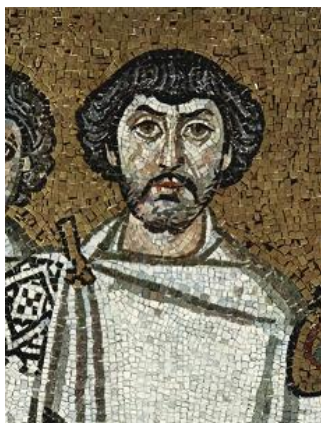
Το "δίπτυχο Barberini", ελεφαντοστό, πρώτο μισό του 6ου αι.,
Παρίσι, Μουσείο Λούβρου.

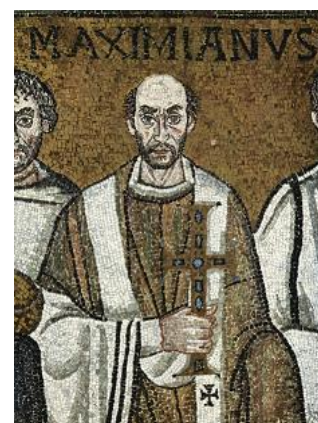
Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός και η συνοδεία του. Ψηφιδωτή παράσταση από το βόρειο τοίχο του ιερού στον Άγιο Βιτάλιο στη Ραβένα.

Λεπτομέρεια από την εικόνα

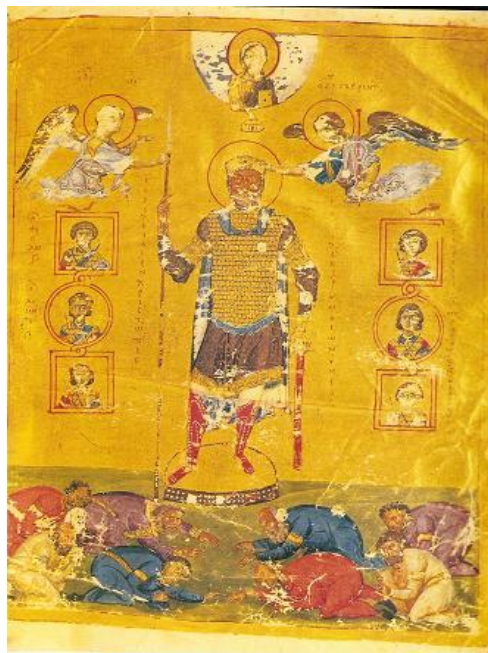

Λεπτομέρειες από την εικόνα

Ο Χριστός ευλογεί τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο,
κωδ. 1 (Χρυσόβουλλο), 1301. Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο.

Ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' Βουλγαροκτόνος, πλαισιωμένος από
στρατιωτικούς αγίους,
δέχεται τα σύμβολα της εξουσίας του από τον Χριστό και τους αρχαγγέλους,
φΙΙα, κωδ. Gr. 17 (Ψαλτήριο), π. 1004. Βενετία

Ο Ιωάννης Β' Κομνηνός με θριαμβευτική στολή και αυτοκρατορικά σύμβολα εξουσίας.

Ο Χριστός στέφει τον Νορμανδό, βασιλιά Ρογήρο Β'.
Εντοίχιο ψηφιδωτό. 1146-1151.

Η ρίζα της ηγεμονικής οικογένειας των Νεμάνια.
Τοιχογραφία, 1350, Decani, ναός Παντοκράτωρα.

Στόχοι

- Να διακρίνουν τα διακρίνουν τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής τέχνης και να αναγνωρίζουν όσα διατηρούνται μέχρι σήμερα.
- Να αξιολογούν την αξία της βυζαντινής τέχνης σε συνάφεια με τον χριστιανισμό
- Να αποτιμούν τη σπουδαιότητα της βυζαντινής τέχνης για τον παγκόσμιο πολιτισμό.

Δραστηριότητες

- Παρατηρούν φωτογραφίες βυζαντινών ναών και αναγνωρίζουν τον αρχιτεκτονικό τους ρυθμό. Διαθέτοντας κατόψεις απόχριστιανικούς ναούς με αντιπροσωπευτικούς αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, οι μαθητές καλούνται να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές με ναούς που γνωρίζουν.
- Παρακολουθούν εικονική περιήγηση στην Αγία Σοφία. Κατονομάζουν αρχιτεκτονικά μέλη του ναού.
- Παρατηρούν βυζαντινές φορητές εικόνες ή τοιχογραφίες και αναγνωρίζουν τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής ζωγραφικής. Σε διαθέσιμο εικονογραφικό υλικό (του βιβλίου ή επιπλέον επιλογής του διδάσκοντα), ενθαρρύνονται να εντοπίσουν τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής εικονογραφίας. Η εργασία μπορεί να επεκταθεί με επίσκεψη σε ναό ή άλλο οικοδόμημα της μεσαιωνικής περιόδου για παρατήρηση της τεχνοτροπίας,

διάκριση χριστιανικής και κοσμικής τέχνης, εντοπισμό στοιχείων που έχουν συνέχεια ως σήμερα.

- Παρατηρούν εικόνες βυζαντινών αντιγραφών ή φωτογραφίες βυζαντινών χειρογράφων και συζητούν για την προσφορά των Βυζαντινών στη διάσωση της αρχαίας ελληνικής Γραμματείας.
- Επισκέπτονται ιστοσελίδες βυζαντινών μουσείων της Ελλάδας και παρατηρούν αντικείμενα βυζαντινής λαϊκής τέχνης.
- Αναζητούν πληροφορίες για την κατασκευή των ψηφιδωτών.
- Αναζητούν και συγκρίνουν αρχαία ψηφιδωτά δάπεδα (π.χ. Πέλλας, Δήλου, Αμφίπολης) με ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας ή των μνημείων της Ραβέννας.
- Δημιουργούν εννοιολογικό χάρτη μορφών βυζαντινής τέχνης (ζωγραφική, αρχιτεκτονική, γλυπτική, μικροτεχνία) και τοποθετούν χαρακτηριστικά εικονίδια δίπλα στην καθεμιά.

Υλικό – Μέσα

- Μουσείο Μπενάκη - Μουσειοσκευές: Το κασελάκι του αγιογράφου, Γλώσσα και Γραφή
- Ψηφίδες του Βυζαντίου ,Υπουργείο Πολιτισμού ,Πρόγραμμα Μελίνα
- Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού :Γνωρίζω τις Βυζαντινές εικόνες
- Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα: Ταξίδι στη Βυζαντινή Τέχνη στο Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' <https://www.youtube.com/watch?v=a2N3bzon18A>
- Συλλογή υλικού με ψηφιδωτά και βυζαντινούς ναούς της Καβάλας και Θεσσαλονίκης
- Κατασκευή ψηφιδωτών με ψηφίδες
- Κατασκευή ψηφιδών με διάφορα υλικά
- Κατασκευή Βυζαντινών σταυρών
- Ζωγραφική με διάφορες τεχνικές μνημείων Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινούπολης
- Δημιουργία φωτογραφικού άλμπουμ με εικόνες από την Αγία Σοφία και άλλους βυζαντινούς ναούς στην Ελλάδα– Λεύκωμα Καβάλας .
- Κατασκευή μακέτας με τα βυζαντινά τείχη της Καβάλας
- Κατασκευή μακέτας με το Πάνθεον της Ρώμης
- Κατασκευή μακέτας με την Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης.
- Εικονική περιήγηση Onlinetης Αγίας Σοφίας

http://www.360tr.com/34_istanbul/ayasofya/english/

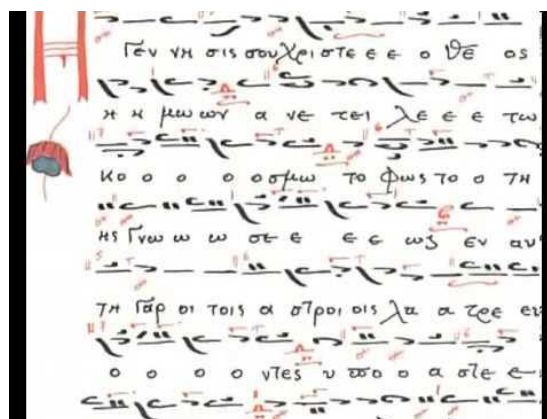
- Εικαστική δημιουργία: ζωγραφική πήλινων αγγείων καθημερινής χρήσης
- Κατασκευή κολάζ με βυζαντινά μοτίβα και εικόνες
- Κατασκευή βυζαντινής εικόνας της Παναγίας
- Λογισμικά «NaturalArt» , «Inspiration»

• Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Ιδιαίτερη εξέλιξη στα βυζαντινά χρόνια γνώρισε η μουσική, η οποία έχει πάρει στοιχεία τόσο από την αρχαία Ελληνική και τη Ρωμαϊκή μουσική, όσο και από την ψαλτική των Εβραίων. Αρχικά κωδικοποιήθηκε με ένα περιορισμένων εκφραστικών δυνατοτήτων σύστημα, το οποίο αργότερα εξελίχθηκε στην Αλεξάνδρεια, την Αντιόχεια και την Έφεσο. Τα πρώτα σύμβολα που δηλώνουν μελωδικές εναλλαγές (νεύματα), εμφανίζονται από τον 9ο αιώνα. Έτσι, οι γνώσεις μας για τη μουσική των προηγούμενων περιόδων προέρχονται κυρίως από **τυπικά** μοναστηριών και πατερικά κείμενα. Σύμφωνα με τα κείμενα αυτά, τα πρώτα μέλη μάλλον ήταν συλλαβικά (μία νότα αντιστοιχεί σε μία συλλαβή). Στα τέλη του 9ου αιώνα η Βυζαντινή μουσική ενορχηστρώνεται και αποκτά ένα νέο μελοματικό (μία συλλαβή του κειμένου εκτείνεται σε μεγαλύτερες ομάδες φθόγγων) και καλοφωνικό ύφος, ενώ παύει να είναι μονοφωνική. Τη μουσική παραγωγή του Βυζαντίου διασώζουν μουσικά χειρόγραφα με συλλογές εκκλησιαστικών ύμνων και λειτουργικών μελωδιών, με τα *πολυχρόνια*, τα ποιήματα προς τιμήν του αυτοκράτορα, Επίσης, σώζονται πραγματείες σχετικά με τη θεωρία και τη σημειογραφία της μουσικής, περιγραφές εκκλησιαστικών τελετών και κοσμικών εορτών, όπου τραγουδιούνταν ύμνοι και ψαλμοί, ενώ παιζόταν και ενόργανη μουσική.

Η γραφή που η γραφή που διαβάζουμε σήμερα στη Βυζαντινή Μουσική είναι εκείνη η γραφή, όπως διαμορφώθηκε από τους τρεις δασκάλους το 1814 μ. Χ, τον αρχιμανδρίτη Χρυσάνθο, τον Λαμπαδάριο Γρηγόριο και τον ιεροψάλτη Χουρμούζιο. Η αλήθεια είναι πως είναι αρκετά απλοποιημένη και ίσως ένα μέρος να μας φανερώνει από τον πλούτο αυτής της μουσικής. Το υπόλοιπο ευτυχώς έχει διασωθεί από γενιά σε γενιά μέσα από την προφορική παράδοση, που είναι και η σημαντικότερη, για τη σωστή συνέχεια της μουσικής. Αν πάμε λοιπόν στα χρόνια πίσω από το 1814, πριν επέλθει ακόμα δηλαδή η τροποποίηση των τριών δασκάλων θα συναντήσουμε μια ακόμα πιο δύσκολη αλλά και πιο μαγευτική στο διάβασμά της τέχνη... και ασφαλώς και στην απόδοσή της.

Στόχοι - Δραστηριότητες

- Γνωριμία και μύηση στο χώρο της βυζαντινής μουσικής μέσα από την ιστορία
- Ανάλυση της Βυζαντινής μουσικής γραφής
- Χορωδία μαθητών με ύμνους Εκκλησιαστικής μουσικής και τραγούδια για τη Θεσσαλονίκη
- Μουσική Καλλιέργεια μέσω της ακρόασης της βυζαντινής μουσικής
- Συλλογή και παρουσίαση βιβλίων, φωτογραφιών, κειμένων κ .α

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Αξιολόγηση (Αρχική-Διερευνητική - Τελική) Αυτοαξιολόγηση

- Ερωτηματολόγια
- Φύλλα εργασίας
- Με αντικειμενικά τεστ
- Με ατομικούς φακέλους
- Από τις υπόλοιπες ομάδες
- Από την ίδια την τάξη και τον/την εκπαιδευτικό

Αναμενόμενα αποτελέσματα

- Να γνωρίσουν περισσότερα στοιχεία του Βυζαντινού πολιτισμού
- Να μπορούν να οργανώνουν και να σχεδιάζουν δραστηριότητες μέσα σ' ένα σχέδιο εργασίας.
- Να χρησιμοποιούν πηγές και να αξιοποιούν πληροφορίες.
- Να αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη.
- Να αποδέχονται το ρόλο τους μέσα στην ομάδα και να εφαρμόζουν τους κανόνες της.
- Να μάθουν να εργάζονται ομαδικά.
- Να διαμορφώνουν άποψη και να την υποστηρίζουν επιχειρηματολογώντας σωστά.
- Να υιοθετήσουν θετικές στάσεις και αντιλήψεις σχετικά με την προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και γενικότερα του περιβάλλοντος.
- Να αξιολογούν περιβαλλοντικές παραμέτρους στα ζητήματα που εξετάζουν και να διακρίνουν τους διαφορετικούς παράγοντες που αφορούν στο θέμα τους.

Εκδηλώσεις

- « Καλλίμαχος και Χρυσορρόη» (Δραματοποίηση -Παιχνίδι-Θέατρο)
- Θέατρο στο τέλος του προγράμματος με θέμα «Στιγμές από παλιά Θεσσαλονίκη»
- Έκθεση εικαστικών έργων των μαθητών και απονομή επαίνου

Βιβλιογραφία

- Βαρβαρήγος Δημήτρης ,Ιστορίες από το Βυζάντιο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος – Η Στάση του Νίκα – Θεοδώρα μια αληθινή αυτοκράτειρα Εκδόσεις Άγκυρα Αθήνα 2007
- Παντζαρίδης Σάββας ,Χρωματίζω και μαθαίνω την Αγιογραφία Εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία Θεσσαλονίκη 2007
- Νικονάνος Νίκος Σημειώσεις Βυζαντινής Τέχνης- Βυζαντινές Εκκλησίες ΑΠΘ
- Βαλοσαμάκη Ανθή Αγιογραφίες Α' Η τεχνική της Βυζαντινής μονοπρόσωπης φορητής εικόνας και Β' Η Τεχνική της Βυζαντινής ολόσωμης φορητής εικόνας Εκδόσεις Εργάνη
- WernerRoll Ψηφιδωτά Καλλιτεχνικές Κατασκευές εκδόσεις Εργάνη
- Γιολάντα Χατζή, Θεσσαλονίκη οδηγός για παιδιά Εκδόσεις Κέδρος Αθήνα 1997
- Μαρίζα Ντεκάστρο, Διαβάζοντας τις Βυζαντινές εικόνες, Εκδόσεις Ακρίτας
- Μαρίζα Ντεκάστρο,Ο Βυζαντινός στρατός και το τέλος του Βυζαντίου, Εκδόσεις Ακρίτας
- Μαρίζα Ντεκάστρο, Βυζαντινή τέχνη, Εκδόσεις Κέδρος
- Σειρά :Στους δρόμους του Βυζαντίου(4 τόμοι)
- MosaikBookΜοzaikKitabiBKG
- Παπαράλλης Γιάννης Σχέδια από τη Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Ιανός Θεσ/νίκη 2007
- Σφυρόερα Σοφία Κωνσταντινούπολη Πόλη της Ιστορίας Α' και Β' Τόμος Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα Αθήνα 2006
- Istanbul' uBoyalim Coloring book of Istanbul ArkeolojiVeSanatCocukYayinari
- Ελένη Σταμπούλη, Πρόσκληση σε γεύμα, Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο
- Ταξιάρχης Κόλιας, Απ' των κάστρων τις Χρυσόπορτες, Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο
- Θάνος Μαρκόπουλος, Στο σχολείο με χαρτί και καλαμάρι, Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο
- Πάρη Καλαμαρά, Κόκκινη κλωστή δεμένη...το παραμύθι των υφασμάτων, Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο
- Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, Ιστορίες από το Βυζάντιο (α', β', γ' τόμοι), Εκδόσεις Πατάκη

- Πηνελόπη Δέλτα, Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Πηνελόπη Δέλτα, Για την πατρίδα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Γεωργίου Θεοδώρα Άγιος Δημήτριος Πολιούχος Θεσσαλονίκης Προσκυνηματικός Οδηγός Θεσσαλονίκη
- Μυρογιάννη Ελένη 10 μικροί διάλογοι για ένα μουσείο Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο Αθήνα 2002
- Χατζηκοκολάκη Σοφία Επαγγέλματα παλιά που δεν υπάρχουν πα... Εκδόσεις Κέδρος Αθήνα 2004
- ΕλπίδιοΜιονι, Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία, Αθήνα 1979, Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπέζης

Ηλεκτρονικές πηγές

- http://www.360tr.com/34_istanbul/ayasofya/english/
- <http://www.byzantium1200.com/>
- <http://users.sch.gr/maritheodo/history-pi/section8/sitemap/sitemap.htm>
- <http://users.sch.gr/avakalou/software.htm>
- http://nam.culture.gr/portal/page/portal/deam/virtual_exhibitions/MBP
- <http://mbp.gr/edu/>
- <http://exploringbyzantium.gr/>
- <http://www.imma.edu.gr/>
- http://egpaid.blogspot.com/2010/11/blog-post_01.html
- <http://benaki.gr/>
- <http://e-history.gr/>
- <http://pi-schools.gr/programs>

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ – ΔΟΔΟΥΤΖΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ – ΜΟΥΣΙΚΟΣ

